

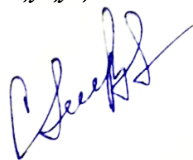
**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ТИББИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ АБУАЛӢ ИБНИ СИНО**

ВБД 811:378.141

ТКБ 81.2+74.58

М54

Бо ҳуқуқи дастнавис

САФАРОВА ФИРУЗА МАДАБИДОВНА

**МЕТОДИКАИ АРЗӢБИИ ДОНИШИ ХАТТИИ
ДОВТАЛАБОН ДАР АСОСИ НАТИҶАИ
ИМТИҲОНҶОИ МАРКАЗОНИДАИ ДОХИЛШАВӢ БА
МУАССИСАҶОИ ТАЪЛИМИИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНА
ВА ОЛИИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН –
КОРИ ХАТӢ (ЭССЕ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 5.3.5.3. Назария
ва методикаи таълими забони тоҷикӣ

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертатсия дар кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино омода шудааст.

Рохбари илмӣ:

Каримов Назрулло Салимович – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Шербоев Саидбой – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Турсунова Мунаввара Аъзамовна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия 15 декабри соли 2026, соати 11:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-113 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Нишона ва почтаи электронии котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ: abdulloeva.64@mail.ru

Бо матни диссертатсия дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дар сайти www.tnu.tj дар суроғаи 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат « ____ » _____ соли 2026 фиристода шуд.

Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Абдуллоева Т. М.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Имрӯз дар замони пешрафти илму техника истифодаи усулҳои нави таълим ва технологияҳои пешқадам яке аз омилҳои асосии баланд гардидани сатҳи сифати таҳсилоти ҳар кишвар гардидааст. Вобаста ба ин рушди низоми таҳсилот, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ва омода намудани мутахассисони кордону ба бозори меҳнат ҷавобгӯй яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронҳои худ масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот, тайёр кардани мутахассисони баландихтисосу соҳибмаърифат ва ба талаботи бозори меҳнати имрӯза ҷавобгӯиро пайваستا таъкид менамоянд ва барои амалӣ гардидани нақшаҳои муҳим дар ин самт дастуру супоришҳои мушаххас медиҳанд.

Бо мақсади иҷрои дастуру супоришҳои Сарвари Давлат ва татбиқи барномаҳои банақшагирифташуда дар соҳаи маориф Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарии самараноки рушди соҳаро таъмин мекунад ва санадҳои меъёрию ҳуқуқиро тасдиқ [14; 17; 18; 28; 29; 30] ва иҷрои онҳоро таъмин менамояд. Дар аксари ин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар баробари рушди соҳаи маориф ба як қатор масъалаҳои муҳим низ таваҷҷуҳ шудааст, аз ҷумла ташкили механизмҳои баланд бардоштани сифати омӯзиши забони давлатӣ [30], дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ омӯзиши ҳатмӣ забони давлатӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои давлатии таҳсилот [17], дар мактабҳои миёнаи ҳамагонии таҳсилашон ба забонҳои ғайридавлатӣ ба роҳ мондани омӯзиши фанҳои забон ва адабиёти тоҷик – «омӯзиши ин фанҳо аз муҳити хонаводагӣ сар карда, то зинаҳои охири маълумот дар асоси маводди асил, мероси пураарзиши адибони гузаштаи муосир» [14], рушд додани салоҳиятҳои иртиботии хонандагон, ки онҳо

«воситаҳои нутқи гуфтугӯӣ ва навиштро бо забони тоҷикӣ ... барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда дар вазъияти аниқии иҷтимоӣ истифода бурда тавонанд, фикру андеша ва нуктаи назари худро мувофиқи меъёри забони адабӣ ва одоби муомила баён намоянд» [28].

Вобаста ба ин масъалаҳои муҳим дар даври соҳибистиклолии кишвар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба забони давлатӣ қарорҳои дахлдор қабул мегарданд ва риояи онҳо бечунучаро сурат мегиранд. Чунончи дар «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» зикр гардидааст: «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди забони тоҷикӣ як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул намуд, ки дар кишвар барои ҳифзи забони давлатӣ ва забонҳои дигар фазои мусоид ба вучуд меоранд. Тадбирҳои мазкур дар роҳи гиромидошту арҷгузорӣ ва эҳтиром ба забони давлатӣ нақши муҳим мебозанд» [4].

Дигар аз масъалаҳои муҳим, ки дар ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ рӯйи онҳо таъкид мешавад, дастрасии баробари шаҳрвандон ба таҳсилот, арзёбии объективонаи дониш ва малакаю маҳорати хонандагон аст. Бо мақсади арзёбии объективонаи дониш ва малакаю маҳорати донишомӯзон ва таъмини дастрасии баробар ва иштирок дар таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10-уми феввали соли 2014, № 138 дар заминаи Муассисаи давлатии «Маркази миллии тестӣ» (ММТ) Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ММТНПҚТ) таъсис дода шуд.

ММТНПҚТ, ки аз соли 2014 барои дохил шудани довталабон ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ (МТТМОК)-и ҷумҳурӣ низоми имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ (ИМД)-ро ба роҳ монд, бо истифода аз усули муосири санҷиши тестӣ ва навиштани кори хаттӣ дар шакли эссе яке аз масъалаҳои муҳимми соҳа – арзёбии

одилонаю объективонаи дастовардҳои таълимии довталабонро мавриди татбиқ қарор дод.

Диссертатсияи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳимми низоми таҳсилоти Тоҷикистон – арзёбии дастовардҳои таълимӣ (дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати баёни андеша)-и довталабон аз ҷанни забони тоҷикӣ дар асоси натиҷаҳои бахши кори хаттии ИМД ба МТТМОК, ки соли 2018 баргузор гардид, бахшида шудааст.

Масъалаи ворид намудани кори хаттӣ ба низоми ИМД ба МТТОК-и ҷумхурий бо мақсади арзёбии объективонаи дастовардҳои таълимии довталабон ҳанӯз соли 2011 ба миён омада буд. Барои муайян намудани шакли кори хаттӣ дар ИМД дар давоми солҳои 2011-2013 ММТ чанд маротиба навиштани кори хаттӣ, аз ҷумла диктант ва иншоро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ)-и ҷумхурий озмоиш кард. Натиҷаи озмоишҳо дар Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ВМИ ҚТ) баррасӣ гардид. Аз рӯи ин натиҷаҳо қарор карда шуд, ки кори хаттӣ аз забони тоҷикӣ дар маҷмуи ҷанҳои имтиҳонии низоми ИМД дар шакли эссе (иншои мухтасар) дохил карда шавад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (МТУ)-и ҷумхурий забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик аз ҷанҳои муҳимми таълимӣ ба ҳисоб мераванд. Вале то ба имрӯз масъалаҳои арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати андешаронии хонандагони МТУ-и ҷумхурий ва нуқсонҳои ҷойдошта дар таълими ин ҷанҳо ба таври мушаххас ва густарда мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтаанд. Агар санҷишҳои шуда бошад ҳам, (бо гирифтани диктант, нақли хаттӣ ва иншо), танҳо дар доираи чанд МТУ-и ягон шаҳр ва ноҳия анҷом гирифтаанд, ки натиҷаи онҳо дастраси ҷомеа нашудааст. Инчунин вучуд доштани омилҳои таъсиррасон дар ин гуна санҷишҳо, субъективизм дар баҳогузорӣ ба корҳои хатии донишомӯзон, дастрасии нобаробари хонандагон ва довталабон ба имтиҳон, илман асоснок набудани абзори санҷиш, воқеӣ (объективӣ)

набудани натиҷаи ин санчиш ва имтиҳонҳоро нишон медиханд.

Методҳои анъанавии арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати андешаронии хонандагон бо навиштани диктант, нақли хаттӣ ва иншо, ки имрӯз дар МТУ-и ҷумҳурӣ истифода мешаванд, ба талаботи меъёрҳои арзёбии воқеии дастовардҳои таълимӣ (дониш ва малакаю маҳорат)-и хонандагон ҷавобгӯ нестанд. Бо гузаронидани санчиш ва имтиҳонҳое, ки дар онҳо омили инсонӣ таъсир доранд, аз ҷумла, субъективизм дар баҳогузорӣ ба корҳои хаттии донишомӯзон ва дастрасии нобаробари донишомӯзон ба санчиш ва ё имтиҳон вучуд дорад, инчунин воситаҳои санчиш илман асоснок нестанд, дараҷаи воқеии дониши хаттӣ, малака ва маҳорати баёни андеша ва дараҷаи ҷаҳонбинии донишомӯзонро наметавон дақиқ ва объективона муайян намуд.

Таҳлили методҳои арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати донишомӯзон дар зинаҳои гуногуни таҳсилот, озмоишҳои кори хаттӣ (диктант ва иншои мухтасар) ва натиҷаҳои имтиҳони кори хаттӣ (эссе) аз забони тоҷикӣ дар ИМД ба МТТМОК якҷанд норасоиҳо ва ихтилофҳо дар баҳогузорӣ-арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати донишомӯзонро ошкор намуданд, аз ҷумла:

- аз тарафи омӯзгорони фанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик риоя нагардидани меъёри баҳогузорӣ ба корҳои хаттӣ, ки ВМИ ҚТ тасдиқ намудааст;

- вучуд доштани омилҳои инсонӣ дар раванди гузаронидан ва санчиши корҳои хаттӣ, номувофиқатиҳо дар баҳогузорӣ, илман асоснок набудани абзорҳои арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати хонандагон;

- мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор нагирифтани сифати таълими фанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар МТМУ-и ҷумҳурӣ ва сабабҳои паст будани дараҷаи дониши хаттӣ ва рушд накардани тафаккури интиқодии хонандагон;

- мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор нагирифтани корҳои

хаттӣ дар МТУ ва истифодаи кори хаттӣ ҳамчун воситаи муҳимми арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати донишомӯзон;

– мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор нагирифтани низоми арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати хонандагон, вучуд надоштани низоми ягонаи арзёбӣ – меъёри баҳогузорӣ ба кори хаттӣ – эссеи навиштаи хонандагон дар МТМУ.

Бо дар назар гирифтани ин ихтилофу норасоӣҳо ва омилҳои ба раванди арзёбии саводноқӣ ва дониши хаттии донишомӯзон ва натиҷаҳои ба он таъсиррасон, инчунин чорӣ намудани низоми ИМД дар Тоҷикистон, ки дар асоси маҷмуи принципҳои адолату шаффофӣ ва дастрасии баробар [25, с. 12-13] сурат мегирад ва низ авалин маротиба дар Тоҷикистон тавассути ММТНПҚТ воситаи илман асосноки арзёбии дониши хаттии донишомӯзон – кори хаттӣ (эссе) ва меъёри ягонаи ҳолгузорӣ ба он таҳия гардид, ки ҳамчун абзори бозътимод дар ИМД-и соли 2018 истифода шуд ва дар натиҷа дараҷаи воқеии дониши хаттӣ, малака ва маҳорати баёни андеша ва дараҷаи ҷаҳонбинии довталабон, инчунин сатҳу сифати таълими фанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар МТМУ-и ҷумҳурӣ муайян гардид, масъалаи мазкур мавриди таҳқиқи мо қарор гирифт.

Мубрамии мавзӯ ва то ба имрӯз мавриди таҳқиқи пурра қарор нагирифтани ин масъала моҳияти назариявӣ ва зарурати амалии он мавзӯи диссертатсияро муайян намуд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯ. Навиштани кори хаттӣ, аз ҷумла диктант, нақли хаттӣ, иншо, эссе, маъруза, реферат дар ҳамаи МТМУ яке аз муҳимтарин воситаҳои арзёбии дастоварҳои таълимии хонандагон, баҳусус, дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати баён карда тавонишани андеша ба шумор меравад.

Ҷанбаҳои муҳимми психологию физиологӣ ва педагогии истифодаи кори хаттӣ дар зинаҳои гуногуни таҳсилот, таснифоти кори хаттӣ, методикаи арзёбии дониш ва салоҳиятҳои хонандагон ба воситаи тест ва корҳои хаттӣ

ҳамеша мавриди омӯзишу таҳқиқи мутахассисони соҳа будааст. Ин масъалаҳо дар таҳқиқоти донишмандони шинохтаи соҳа, чун: М. Қозичонов [15; 16], М. Лутфуллоев, С. Тағоев [20], Т. Мирон, Қ. Ҳоҷаев, Ш. Исломов [21], А. Мулло [22], М. Аҳмадов [2], М.Н. Зиёев, У.С. Эрматова, А.Б. Алиев, Б.Ф. Зоолишоева [12] Ф.К. Олимова [12; 24], Т.М. Балихина [3], П. Андерсен, Ч. Морган [1], В.С. Ким [13], В.И. Звонников, М.Б. Челишкова [10; 11], Н.В. Носачёва [23] ва дигарон мавриди омӯзиши ҳаматарафа қарор гирифтаанд.

Дар бораи эссе ҳамчун як шакли кори хаттӣ ва арзёбии дониш ва малакаю маҳорати донишомӯзон ба воситаи ин шакли кори хаттӣ метавон навиштаҳои арзишманди донишмандоне чун: Б. Камолиддинов, Д. Ҳоҷаев [8], М. Шодиев, Ч. Азимов [35], Ф. Олимова [24], Н. Брилёнова [7], К.А. Затсепин [9], В.И. Звонников, М.Б. Челишкова [10; 11], О.С. Лиситсина [19], С.А. Тютюнова [33] ва дигаронро зикр намуд.

Бо вучуди ин, доир ба ворид намудани эссе ҳамчун як шакли кори хаттӣ ба низоми таҳсилот ва истифодаи он дар МТУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва арзёбии дониш ва малакаю маҳорати хонандагон ба воситаи ин шакли кори хаттӣ, инчунин аввалин маротиба истифода гардидани ин шакли кори хаттӣ дар имтиҳонҳои дохилшавӣ ба МТТМОК-и Тоҷикистон ва арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон аз рӯи меъёри ягона ва илман асонок таҳқиқоти илмӣ сураат нагиритааст. Ин масъалаҳои муҳим бори аввал дар Тоҷикистон аз тарафи диссертант мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор мегирад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқот бевосита ба мақсад ва вазифаҳои асосии ММТНПҚТ, ба барномаҳои илмию таҳқиқотии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон (ДДТТ) ба номи Абуалӣ ибни Сино, ба принципҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [17], «Консепсияи миллии маълумоти

Ҷумҳурии Тоҷикистон» [14], «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [28], «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» [29], «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [30] робита дорад. Мониторинг ва арзёбии сифати таҳсилот, гузаронидани пажӯҳишҳо ва арзёбии сатҳи дониши хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти ибтидоӣ, умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ бо истифодаи воситаҳо ва методҳои муосири арзёбии дониш ва техникаю технологияҳои пешрафта яке аз вазифҳои асосии ММТНПҚТ ба ҳисоб мераванд. Гузаронидани корҳои илмӣ ва илмию методӣ, ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ ва коммуникатсионӣ дар илм ва истеҳсолот, қорӣ кардани натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди кишвар аз бандҳои муҳими барномаҳои илмию таҳқиқотии ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино мебошанд. Бунёди заминаҳои меъёрию методӣ ва инфрасохтори низоми миллии арзёбии сифати таҳсилот, таҳия ва татбиқи низоми самаранок ва механизмҳои институтсионалии арзёбии сифати таълим (дар ҳамаи зинаҳо) дар асоси муносибати босалоҳият, таҳияи чорҷӯбаҳои миллии арзёбии сифати таҳсилот, арзёбии сатҳи омодагии хонандагон ва хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ аз рӯйи се самт: натиҷаҳои шахсӣ, натиҷаҳои фаъолияти муназзам ва натиҷаҳои фаннӣ, ки ҳамзамон арзёбии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таҳсилот дар ҳамаи зинаҳо ва омода намудани мутахассисони ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯӣ аз масъалаҳои муҳимме ҳастанд, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зикршуда таъкид шудаанд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии таҳияи қори хаттӣ (эссе) ҳамчун воситаи объективонаи арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон ва арзёбии дараҷаи саводнокӣ ва нутқи хаттӣ, ҷаҳонбинӣ,

маҳорати андешаронию хулосабарорӣ ва баёни дурусту мураттаби фикри довталабон (хатмкунандагони МТМУ)-и дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдошта аз рӯи меъёри ягона ва илман асоснокгардида мебошад. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот дар асоси назарияи ба илм асосёфта ва дар таҷрибаи амалӣ санҷидашудаи кори хаттӣ (эссе) дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин ба миён гузошта шуданд:

- таҳқиқ ва баррасии навъҳои кори хаттӣ аз ҷанҳои забон ва адабиёти тоҷик, аз ҷумла диктант, нақли хаттӣ, иншо, реферат ва эссе дар МТМУ, ки ҳамчун абзори арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати хонандагон истифода мешавад;

- асоснок кардани фарқ ва умумияти байни иншо ва эссе;

- баррасии раванди таҳияи меъёрҳои ҳол (баҳо)-гузорӣ ба кори хаттӣ (эссе) аз ҷанни забони тоҷикӣ, ки дар ИМД истифода шуд;

- муайян намудани дараҷаи дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон аз ҷанҳои забон ва адабиёти тоҷик бо истифода аз абзори илман асоснок.

Объекти таҳқиқот. Кори хаттӣ (эссе) аз ҷанни забони тоҷикӣ ва меъёри ҳол (баҳо)-гузорӣ ба эссе, ки дар ИМД-и соли 2018 истифода шуд ва натиҷаҳои бадастовардаи довталабон аз имтиҳони кори хаттӣ (эссе) объекти таҳқиқотро ташкил медиҳанд.

Предмети таҳқиқот. Ҷанбаҳои педагогӣ, психологӣ, кори хаттӣ: иншо ва эссе, раванди таълими ҷанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар МТМУ, методикаи арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон дар асоси натиҷаҳои кори хаттӣ (эссе) предмети таҳқиқот маҳсуб меёбад.

Фарзияи таҳқиқот. Арзёбии объективона ва шаффофу одилонаи дастовардҳои таълимӣ (дониш ва малакаю маҳорат)-и хонандагони МТМУ ва довталабон дар ИМД сабаби баланд

гардидани дараҷаи дониш ва салоҳиятҳои хонандагон ва бехтар шудани сифати таълими фанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар МТМУ мегардад, ба шарте ки:

1) дар барномаҳои таълимии фанҳои забон ва адабиёти тоҷик мавзӯи иншонигорӣ ва эссеависӣ ҳамчун ҷузъи муҳими маводди омӯзишӣ ворид карда шавад;

2) иншо ва эссе, ҳамчун воситаи муҳими назорат ва арзёбии саводноқӣ ва қобилияти эҷодии хонандагон ба таври дуруст истифода шавад;

3) меёри ягонаи баҳо (хол)-гузорӣ ба кори хаттӣ (иншо, эссе) дар асоси талабот дуруст таҳия ва татбиқ карда шаванд;

4) ҳангоми санҷиш ба кори хаттӣ (иншо, эссе)-и хонанда (довталаб) ба саводноқӣ, услуби баён, мустақили, муҳокимарониҳои шахсии ӯ, на аз рӯи назари шахсии санҷишгар ва ё падидаи муайян, балки аз рӯи талаботи меёрҳои баҳо (холгузорӣ) дурусту воқеӣ баҳо (хол) дода шавад;

5) дар курсҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси омӯзгорони фанҳои забони тоҷикӣ (давлатӣ) ва адабиёти тоҷик вобаста ба талаботи муносибати босалоҳият ба таълим тарзи дурусти баҳо (хол)-гузорӣ ба иншо ва эссе аз рӯи меёри ягона омӯзонида шавад;

6) нишондиҳандаҳои пасти натиҷаҳои кори хаттӣ (эссе)-и довталабон дар ИМД-и соли 2018-ро бояд дар сатҳи МТУ, мақомоти маҳаллии идоракунии соҳаи маориф дар ноҳия, шаҳр ва вилоятҳо бо иштироки мутахассисону омӯзгорон мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, дар асоси баррасиҳо қарорҳои ҷанбаи илмию амалидошта қабул карда шаванд.

Марҳала, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқот дар ду марҳала, дар МТУ-и шаҳру ноҳияҳои интиҳобгардида ва ММТНПҚТ гузаронида шудааст.

Марҳалаи аввал (солҳои 2011-2017) омӯзишу таҳлили адабиёти махсуси илмию методӣ ва озмоишхоро дар бар мегирад, ки бо мақсади муқаррар намудани дараҷаи таҳқиқи масъалаи мазкур амалӣ гардид. Дар ин давра асосҳои

назариявӣ ва самтҳои асосии таҳқиқот муайян карда шуданд: мақсадҳо, вазифаҳо муайян ва воситаҳои арзёбӣ, меёриҳои баҳогузорӣ таҳия гардиданд. Дар асоси адабиёти илмӣ методӣ воситаҳои арзёбӣ ва меёриҳои баҳогузориҳои таҳияшуда дар байни хонандагони МТМУ-и ҷумҳурӣ озмуда (апробатсия) шуданд. Бо мақсади таҳқиқи масъалаи қобили истифода будани воситаҳои арзёбӣ ва омодагии докталабон ба қисми қори хаттии ИМД ба МТТОК солҳои 2017-2018 озмоиш гузаронида шуд.

Дар марҳалаи дуюм (2018-2024) соли 2018 дар асоси воситаҳои арзёбии таҳия ва озмудашуда дар ИМД ба МТТОК қисми хаттӣ – эссе ворид карда шуд. Дар асоси таҳлили натиҷаҳои қисми хаттӣ (эссе)-и имтиҳон дар солҳои 2019-2024 маводди илмӣ мувофиқи мавзӯи таҳқиқот омода гардид.

Асосҳои назариявии таҳқиқот методҳои назариявӣ ва амалиеро дар бар мегирад, ки ба объект ва предмети қор мувофиқанд, аз ҷумла:

- омӯзиш ва таҳқиқи адабиёти илмӣ методӣ доир ба мавзӯи таҳқиқшаванда, таҳлили барномаҳои таълимӣ ва дастурҳои методӣ аз забон ва адабиёти тоҷик;

- таҳқиқи санҷишҳои педагогӣ тавассути қорҳои хаттӣ, таҷрибаҳои озмоишии муқарраркунанда, ҷустуҷӯи пилотӣ, мушоҳидаҳои илмӣ, таҳлили пурраи сифати воситаҳои арзёбӣ, гузаронидани имтиҳони қори хаттӣ (эссе), таҳлили муқоисавии натиҷаҳои бадастомада;

- таҳхис ва таҳлили маълумоти бадастомада ба воситаи метод ва технологияи нав.

Сарчашмаи маълумот. Маълумоти дар таҳқиқот дарҷшуда аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», санадҳои меъриҳои ҳуқуқии ХҚТ, «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020», «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Тартиби гузаронидани

имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон», дастури иттилоотии методи «Роҳномаи довталаб», «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030», «Барномаи имтиҳон аз фанҳои забон ва адабиёти тоҷик», стандарт ва барномаҳои таълимии фанҳои забон ва адабиёти тоҷик дар МТУ, инчунин аз асарҳои илмӣ методи донишмандони варзидаи ватанию хориҷӣ дар соҳаи педагогика, тестология, методикаи таълиму тарбия ва ғайра сарчашма мегардад.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро далелҳои асосноки илмӣ, ки дар натиҷаи имтиҳони қори хаттӣ (эссе) – яке аз усулҳои аз назари технологӣ пешрафта, бозътимод ва объективонаи арзёбӣ ва назорати сифати таҳсилот ба даст омадаанд, ташкил медиҳанд. Бартарӣ ва бозътимодии ин усули арзёбӣ дар илман асоснок будани абзори санҷиш – қори хаттӣ (эссе), ки бозътимодии он дар асоси озмоишҳо муайян карда шудааст ва низ бозътимодии арзёбӣ, аз ҷумла фароҳам овардани шароити яхела барои имтиҳонсупорандагон, арзёбии одилона ва объективонаи натиҷаҳо дар асоси талаботу меъёрҳои ягона ва илман асоснокшуда зоҳир мегардад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқот дар заминаи пойгоҳҳои таҷрибавию озмоишӣ ва иттилоотии МТУ-и шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ташкил дод, аз ҷумла:

дар шаҳри Душанбе: Мактаби байналмилалии президентӣ, МТМУ-и №34, МТМУ-и №54 ба номи Лоик Шералӣ, МТМУ-и №56, МТМУ-и №86, гимназияи №74, МТМУ-и №87 ба номи Шодӣ Ҳаниф, МТМУ-и №24, МТМУ-и №42, МТМУ-и №72 ба номи Гулҷеҳра Сулаймонӣ, МТМУ-и №16 ба номи И.Е. Душкин, МТМУ-и №71 ба номи Юсуф Ақобиров, МТМУ-и №100;

дар шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (ШНТЧ): МТМУ-и №1 ба номи Х. Абдулхайрови шаҳраки Ғарм;

шаҳри Хучанд: Гимназияи № 4, Гимназияи №24 ба номи

Бобочон Ғафуров, МТМУ-и №5, МТМУ-и №19, МТМУ-и №23 ба номи Абулқосими Фирдавсӣ;

дар шаҳри Истаравшан: МТМУ-и №5, МТМУ-и №1 ба номи А.М. Горкий;

дар шаҳри Конибодом: Гимназияи № 1 ба номи Эҳсонбой Бозоров, МТМУ-и №2;

дар шаҳри Панҷакент: МТМУ-и №71;

дар ноҳияи Бобочон Ғафуров: Гимназияи №1 ба номи Абдурасул Нозиров, Муассисаи давлатии «Мақтаби маҳсусгардонидашудаи хонандагони болаёқат»;

дар шаҳри Бохтар: МТМУ-и №3, МТМУ-и №6 ба номи Лоик Шералий, МТМУ-и №9, МТМУ-и №11, МТМУ-и №12 ба номи Анварбек Ҳамидов;

дар ноҳияи Кушониён: МТМУ-и №1;

дар шаҳри Кӯлоб: МТМУ-и №1 ба номи В.П. Чкалов, МТМУ-и №6 ба номи Д. Назаров, МТМУ-и №50 ба номи Ашӯр Сафар, МТМУ-и №51 ба номи Худоёр Рачабов;

дар ноҳияи Данғара: МТМУ-и №2, МТМУ-и №4;

дар ноҳияи Восеъ: МТМУ-и №1, МТМУ-и №10;

дар ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ: МТМУ-и №2, МТМУ-и №10;

дар ноҳияи Шаҳритус: МТМУ-и №1, МТМУ-и №4;

дар шаҳри Хоруғ: Муассисаи таълимии давлатии «Мақтаби Президентӣ барои кӯдакони болаёқат».

Натиҷаи таҳқиқот дар асоси кори хаттӣ (эссе)-и 14 875 нафар довталаб, ки дар ИМД-и соли 2018 иштирок намуда, кори хаттӣ (эссе)-ро бо забони тоҷикӣ навиштанд, бароварда шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Дар таҳқиқот ҷанбаҳои педагогӣ ва психологӣ навиштани кори хаттӣ (эссе) дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва натиҷаҳои он, ки бо истифодаи методикаи дақиқи арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон ба даст омад, таҳлил карда шуд. Дар асоси таҳлилу баррасиҳо бори аввал дар Тоҷикистон:

– методикаи илман асосноки истифодаи кори хаттӣ (эссе)

аз забони тоҷикӣ дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардид;

- сифати дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон аз забони тоҷикӣ бо усулҳои нав таҳлил гардида, минбаъд қобили истифода будани ин усулҳо муайян карда шуд;

- аз рӯи талаботи низоми ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва навиштани эссе дар муассисаҳои таълимӣ барои омӯзгорон ва хонандагони МТМУ дастурамали “Эссе: тавсияҳои методӣ доир ба навишт, санҷиш ва ҳолгузори он” таҳия гардид;

- дараҷаи донишу малакаҳои хаттӣ, қобилияти эҷодкорона ва мустақилона баён намудани фикр ба забони тоҷикӣ ба воситаи абзори дақиқ ва бозътимоди илмӣ ва бо усулу меъёрҳои нав арзёбӣ карда шуд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- асосҳои назариявӣ ва ҷанбаҳои амалии таҳия ва истифодаи меъёрҳои арзёбии кори хаттӣ (эссе) аз забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар арзёбиҳои педагогӣ ва низоми ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- мувофиқ ё қобили истифода будани меъёрҳои ҳолгузорӣ ба кори хаттӣ (эссе), ки дар асоси стандарт ва барномаҳои таълимии забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик ва талаботи низоми ИМД таҳия шудаанд;

- усулҳои арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорат, қобилияти мустақилона ва эҷодкорона баён намудани андешаи довталабон;

- баррасии дастовардҳои таълимии хонандагони МТМУ ба воситаи кори хаттӣ (эссе) ва роҳҳои баланд бардоштани дараҷаи дониши хаттӣ ва малакаю маҳорат, инчунин рушди тафаккур ва ҷаҳонбинии донишомӯзон.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот:

- ҷанбаҳои педагогиро психологӣ корҳои хаттӣ аз ҷанбаҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик муайян карда шуд;

- асосҳои назариявӣ ва амалии кори хаттӣ (эссе) ҳамчун воситаи муайян кардани дониши хаттӣ ва малакаю

салоҳиятҳои хонандагон таҳқиқ карда шуд, инчунин фарқ ва умумияти байни эссе ва иншо нишон дода шуд;

- асосҳои назариявии ворид намудани кори хаттӣ (эссе) ба низоми ИМД муайян карда шуд;

- талаботи навиштани кори хаттӣ (эссе) ва меъёрҳои ҳолгузори ба кори хаттӣ (эссе) таҳия гардид, ки ҳамчун воситаи дақиқи арзёбии дониши хаттӣ ва малакаи салоҳиятҳои хонандагон ва донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ истифода мешавад;

- натиҷаҳои таҳқиқ дар рушди низоми арзёбиҳои дақику объективонаи дониш ва малакаи маҳорати донишомӯзон дар муассисаҳои таълимӣ мусоидат менамояд;

- натиҷаҳои таҳқиқ дар таҳияи дастурамали “Эссе: тавсияҳои методӣ доир ба навишт, санҷиш ва ҳолгузори он” [9-М; 10-М] мусоидат намуд;

- натиҷаҳои таҳқиқ барои беҳтар гардидани таълими фанҳои забони тоҷикӣ (давлатӣ) ва адабиёти тоҷик дар МТМУ, инчунин баланд гардидани сифати таҳсилот мусоидат менамоянд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дурустӣ ва боэътимодии натиҷаҳои бадастомада ва ҳулосаҳо бо истифодаи методҳои, ки ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мувофиқанд, дар асоси озмоишҳои пайдарпай ва таҷрибаи амалӣ дар раванди баргузори ИМД ба МТТМОК тасдиқ гардиданд. Дар мақолаҳои илмӣ диссертант ва маърузаҳои ӯ дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ низ ба боэътимодии натиҷаҳои таҳқиқот таъкид шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Кори диссертатсионӣ ба шиносномаи ихтисоси 5.3.5.3. Назария ва методикаи таълими забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии муаллиф. Вобаста ба масъалаи ворид намудани кори хаттӣ (эссе) ба низоми ИМД бо мақсади «муайян ва арзёбӣ кардани нутқи хаттии довталабон, маҳорати андешаронӣ, ҳулосабарорӣ, баёни дуруст ва мураттаби фикри

онҳо» [25, с. 61] ва дар ин замина рушд додани нутқи хаттии хонандагон ва «мусоидат кардан барои баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагони муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ, аз ҷумла беҳтар кардани донишу саводи онҳо аз ҷанбаи забони тоҷикӣ (давлатӣ)» [25, с. 8] диссертант дар ҳайати гурӯҳи кории ММТ оид ба татбиқи кори хаттӣ дар низоми ИМД дар давоми солҳои 2011-2013 дар озмоиши кори хаттӣ – навиштани диктант ва иншои мухтасар (эссе), инчунин дар давоми солҳои 2016-2017 дар озмоиши кори хаттӣ (эссе) ва соли 2018 дар имтиҳони кори хаттӣ (эссе) ҳамчун роҳбари гурӯҳи санҷишгарони кори хаттии доктарабон иштирок намуда, дар ин замина доир ба тарзи навиштан ва санҷишу ҳалгузорӣ ба кори хаттӣ (эссе) дар таҳияи санадҳои меъёрии «Дастури методӣ оид ба навиштани кори хаттӣ (эссе)» (2013), «Тавсияҳои методӣ оид ба навиштани кори хаттӣ (эссе)» (2016), «Тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санҷиш ва ҳалгузориҳои кори хаттӣ (эссе)» (2017), «Тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санҷиш ва ҳалгузориҳои кори хаттӣ (эссе)» (2018) саҳм гузошт, ки барои омода шудани ҳатмқунадагони МТМУ ба имтиҳони кори хаттӣ (эссе) ёрӣ расонд. Инчунин, пас аз эълони натиҷаҳои имтиҳони кори хаттии соли 2018 ва вобаста ба ин ба тасвиб расидани қарори мушовараи ВМИ ҚТ аз 27.08.2018, №16/31 дар бораи аз 1-уми сентябри соли 2018 дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҷорӣ намудани таълими эссе диссертант дар ҳаммуаллифӣ бо гурӯҳи мутахассисон дастури «Эссе: тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санҷиш ва ҳалгузориҳои он (Дастур барои омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ)» (2022) ва бо таҳрири иловаҳо «Эссе: тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санҷиш ва ҳалгузориҳои он (Дастур барои омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ)» (2025)-ро ба ҷоп расонд, ки омӯзгорони ҷаҳон забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар омӯзонидани тарзи навиштани эссе ба хонандагон ва арзёбии дониши хаттӣ ва малакаи маҳорати онҳо ба ин дастур таъя мекунад.

Бори аввал дар ҷумхури аз тарафи дисертант бо истифода аз методикаи нави арзёбӣ таҳлили натиҷаҳои дастовардҳои таълимӣ (дониши хаттӣ ва малакаю маҳоратҳо)-и довталабон гузаронида, дараҷаи дониши хаттӣ ва рушди тафаккур ва ҷаҳонбинии довталабон муайян карда шуд. Дисертант аз соли 2011 инҷониб ҳамчун аъзои гурӯҳи кори ММТНПҚТ дар таҳия ва тақмили меъёрҳои ҳолгузорӣ ба кори хаттӣ (эссе) бевосита ширкат дошта, дар маҷмӯъ 14 дастури мақолаҳои илмӣ методиро дар ин самт ба нашр расонидааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия (гузориши нуктаҳои асосии диссертатсия дар конференсро, семинаро, маҷлисҳо ва дигар ҷамъиҳои илмӣ). Нуктаҳои алоҳида ва натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар кафедраи забони тоҷикии ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Нахустин тавсияҳои таълимию методӣ ва илмӣ дисертант ҳанӯз аз соли 2011 то соли 2025 дар шакли тавсияҳои методӣ доир ба имлои забони тоҷикӣ, саволу масъалаҳои тестӣ барои довталабони МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, тарзи навиштани эссе, санҷиш ва ҳолгузорӣ ба онро мувофиқи талабот дар ИМД нашр намудааст. «Тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санҷиш ва ҳолгузориҳои кори хаттӣ (эссе)» дар давоми солҳои 2017-2025 бо таҳриру тақмил ба ҷоп расидааст. Натиҷаҳои таҳқиқот аз рӯи диссертатсия инчунин дар ду конференсияи байналмилалӣ ва як конференсияи ҷумҳуриявӣ бо гузориши илмӣ муаррифӣ гардидааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Дисертант аз рӯи мавзӯ ва мазмуну мундариҷаи диссертатсия 4 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (КОА), 4 мақола аз маводди конференсияҳои илмию амалии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ва 6 дастури методиро ба нашр расонидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда (205 номгӯй) ва замимаҳо иборат аст. Ҳаҷми умумии

диссертатсия аз 182 саҳифаи чопи компютерӣ иборат буда, 59 расм, 21 чадвал ва 2 замиро дар бар мегирад.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, ҳадаф, объект, предмет, фарзия ва вазифаҳои таҳқиқот муайян, асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот пешниҳод карда шуданд, доир ба навгониҳои илмӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, саҳеҳӣ ва асонокии натиҷаҳои таҳқиқот, заминаҳои эмпирикии таҳқиқот, пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоишӣ ва сохтори кор маълумот дода шудааст.

Боби якуми диссертатсия «**Назария ва амалии истифодаи кори хаттӣ дар арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон**» унвон дошта, аз 3 фасл иборат аст. Ҷанбаҳои педагогиро психологӣ таҳияи кори хаттӣ, таснифоти кори хаттӣ аз забон ва адабиёти тоҷик ба диктант, нақли хаттӣ, иншо, реферат ва эссе ҳамчун воситаи арзёбии дониш ва салоҳиятҳои хонандагон, инчунин тафовут ва монандии иншо ва эссе мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар фасли якуми боби якум, ки «**Ҷанбаҳои педагогиро психологӣ таҳияи кори хаттӣ: таснифоти корҳои хаттӣ**» ном дорад, масъалаи муҳим будани кори хаттӣ дар инкишофи нутқи хаттию шифоҳӣ ва арзёбии салоҳиятҳои хонандагон, мафҳумҳои асосие чун диктант, нақли хаттӣ, иншо, реферат ва эссе таъриф шуда, назари донишмандон дар бораи ин шаклҳои кори хаттӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар баҳши мазкур доир ба ҷанбаҳои педагогиро психологӣ таҳияи корҳои хаттӣ ва таснифоти онҳо, ҷанбаҳои дидактикии инкишофи нутқи хаттию шифоҳӣ ва салоҳиятҳои хонандагон дар корҳои донишмандоне чун: М. Қозичонов [15; 16], М. Лутфуллоев, С. Тағоев [20], А. Мулло [22], М. Аҳмадов [2], М.Н. Зиёев, У.С. Эрматова, А.Б. Алиев, Б.Ф. Золишоева [12], Ф.К. Олимова [12; 24] ва дигарон баррасӣ ва дар ҳамин асос ҷанбаҳои педагогиро психологӣ ва

вазифаҳои кори хаттӣ, аҳаммияти диктант, нақли хаттӣ, иншо, реферат ва эссе дар такмили истеъдод, тақвияти фикр ва хотира, ба низом даровардани баён, равонии нутқ ва умуман ташаққули дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати донишомӯзон таъкид шудааст.

Фасли дуюми боби якум зери унвони «**Эссе – воситаи арзёбии дониш ва салоҳиятҳои хонандагон**» доир ба ворид шудани эссе ҳамчун муҳимтарин воситаи арзёбии дастоварҳои таълимӣ, бахусус, дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати хонандагон дар ҳамаи МТУ-и ҷумҳурӣ дар баробари диктант, нақли хаттӣ, иншо ва реферат маълумот дода шудааст. Дар ин бахш таъкид мешавад, ки дар дастуру мақолаҳо ва асарҳои донишмандони ватанию хориҷӣ эссе ҳамчун як шакли кори хаттӣ ва воситаи арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати донишомӯзон шарҳу тафсир шудааст.

Мувофиқи адабиёт ва дастурҳои гуногун эссе муҳокимаронии нисбатан озоди хонанда (донишҷӯ) дар мавзӯи додашуда аст. Навиштани эссе шомили ду омили муҳим аст:

- 1) инкишофи нутқи хаттӣ;
- 2) инкишофи малакаҳои таҳлил.

Мақсади эссе рушд додани малакаҳое, монанди тафаккури мустақили эҷодӣ ва навиштани андешаҳои худ мебошад.

Дар ин фасл ҳамзамон масъалаи ба саволу масъалаҳои тест мансуб будан ва ё набудани эссе, бартарӣ ва маҳдудиятҳои он дар санҷиши дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати эҷодии хонандагон (донишҷӯён) баррасӣ шудааст.

Фасли сеюми боби якум «Тафовут ва монандиҳои асосии иншо ва эссе» унвон гирифтааст ва дар бораи маъмул будани калимаи «иншо» дар байни омӯзгорону хонандагони МТУ ва дар солҳои охир, ба тӯфайли талаботи ИМД мавриди қарор гирифтани калимаи фаронсавии «эссе» дар низоми маорифи Тоҷикистон ва дар баробари иншо ва дигар шаклҳои кори хаттӣ барои арзёбии дастовардҳои таълимӣ

(дониш ва салоҳиятҳо)-и хонандагон истифода шудани эссе суҳан меравад. Дар ин фасли диссертатсия таъкид мешавад, ки дар вақти навиштани иншо ва эссе донишомӯзон бояд аз ҷиҳати имло ва услуб дуруст навиштани калимаҳо ва истифодаи воситаҳои грамматикӣ забон, аз ҷиҳати мантиқ пай дар пай ва ботартиб баён кардани фикрро донанд, зеро иншо ва эссе дар ташаккул ёфтани шахсияти хонанда, дар рушди ҷаҳонбинӣ ва ҳудшиносии донишомӯзон нақши муҳим дорад. Дар байни ин ду шакли кори ҳаттӣ тафовут ва умумиятҳои низ вучуд дорад, ки ба таври муфассал шарҳ дода шудааст.

Боби дууми диссертатсия зери унвони «Кори ҳаттӣ (эссе) дар низоми имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ» аз се фасл иборат буда, масъалаи асосҳои назариявии ворид намудани кори ҳаттӣ (эссе) ба низоми ИМД, озмоиши абзори кори ҳаттӣ дар солҳои 2011-2013, озмоиши абзор ва тартиби баргузории кори ҳаттӣ (эссе) дар солҳои 2016-2017 маълумоти муфассал дода шудааст.

Фасли якуми боби дуум бо номи «Асосҳои назариявии ворид намудани кори ҳаттӣ ба низоми имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ» дар бораи ба роҳ мондани ИМД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои назариявии ворид намудани кори ҳаттӣ (эссе) ба забони тоҷикӣ ба низоми ИМД ҳамчун як бахши имтиҳони ҳатмӣ барои ҳамаи довталабон (сарфи назар аз забони таҳсил ва ихтисоси интиҳобнамудаашон) маълумот дода шудааст.

Дар ин фасл таъкид мешавад, ки дар низоми ИМД, ки амалан соли 2014 шуруъ гардид, ҳанӯз соли 2013, пас аз озмоишҳои пай дар пайи кори ҳаттӣ (навиштани диктант ва иншои мухтасар – эссе) дар солҳои 2011 ва 2012, кори ҳаттӣ – навиштани иншои мухтасар (эссе) ба забони тоҷикӣ (давлатӣ) барои ҳамаи довталабон (сарфи назар аз забони таҳсил ва ихтисоси интиҳобнамудаашон) яке аз имтиҳонҳои ҳатмӣ доништа шуд. Вале бо дар назар гирифтани натиҷаҳои

озмоиши низоми ИМД дар соли 2013 ва ба ин далел, ки низоми ИМД бори аввал дар ҷумҳурӣ гузаронида мешавад, соли 2014 ворид намудани имтиҳони кори хатӣ (навиштани эссе) то соли 2018 ба таъхир гузошта шуд.

Баҳши хатии имтиҳон – навиштани эссе барои довталабоне, ки гурӯҳи ихтисосҳои 3-юм (филология, педагогика ва санъат)-ро интихоб намудаанд, бо супориши Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018 ба низоми ИМД ворид карда шуд, ки як навгонии бунёдӣ ба ҳисоб мерафт ва ба яке аз ҳадафҳои ММТНПҚТ мувофиқат мекард: «мусоидат кардан барои баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагони муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ, аз ҷумла беҳтар кардани донишу саводи онҳо аз ҷанми забони тоҷикӣ (давлатӣ)» [25, с. 8].

Ҷасли дуҷоми боби дуҷоми диссертатсия «Озмоиши абзори кори хатӣ дар солҳои 2011-2013» ном дорад. Дар ин бахш дар бораи озмоишҳои кори хатӣ дар солҳои 2011-2013 бо мақсади муайян намудани шакли имтиҳони хатии ИМД ва таҳияи санадҳои меъерӣ – дастури навиштани кори хатӣ ва меъери баҳо (ҳол)-гузорӣ ба кори хатӣ маълумоти муфасссал дода шудааст.

Гурӯҳи кори ИМТ, ки диссертант узви он буд, бо таъа ба талаботи «Барномаи таълими забони тоҷикӣ (барои синфҳои V-XI)» [5] ва «Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI» [6] меъери баҳо (ҳолгузорӣ) ба кори хатӣ, аз ҷумла эҷеро таҳия намуд. Ин меъери баҳо (ҳолгузорӣ) баъдан бо таҳриру тақмил дар озмоишҳои минбаъдаи кори хатӣ (эссе) дар соли 2013 ва солҳои 2016-2017 ва имтиҳони кори хатӣ (эссе) дар соли 2018 истифода гардид.

Ҷасли сеҷоми боби дуҷоми «Озмоиши абзор ва тартиби навиштани кори хатӣ (эссе) дар солҳои 2016-2017» унвон гирифта, дар он масъалаҳои асосии марбут ба қорҳои хатӣ, ки дар давоми солҳои 2016 ва 2017 гузаронида ва арзёбӣ шуданд, баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла:

- 1) қоршоямии меъери ҳолгузорӣ ба кори хатӣ (эссе);

2) дуруст ба роҳ мондани масъалаи омода намудани омӯзгороне, ки ба санчиши кори хаттӣ (эссе) ҷалб мешаванд;

3) бо шумораи камтари санчишгарон ба роҳ мондани санчиш ва назорати раванди санчиш (таъмини бехатарӣ ҳангоми интиқоли мавод аз ММТНПҚТ ба Марказҳои санчиш ва аз он ҷо ба ММТНПҚТ);

4) ташкили марказҳои санчиши кори хаттӣ (эссе) ва тартиби ба роҳ мондани кор дар он марказҳо;

5) сари вақт ворид намудани маълумот ва таҳлили натиҷагирӣ тавассути технологияҳои информатсионӣ коммуникатсионӣ ва ба довталабон дастрас намудани натиҷаҳои имтиҳон.

Гуфта мешавад, ки дар озмоиши соли 2016 аз муассисаҳои таълимии шаҳрҳои Душанбе, Ваҳдат, Ҳисор ва ноҳияи Рӯдакӣ 916 нафар хонанда ва дар озмоиши соли 2017 аз 33 шаҳру ноҳияи ҷумҳурӣ 8571 нафар хонанда иштирок намуд. Аз шумораи иштирокдорони озмоиши соли 2017 забони таҳсили 8278 нафар (96,58%) тоҷикӣ, 178 нафар (2,08%) русӣ ва 115 нафар (1,34%) ўзбекӣ аст. Натиҷаи озмоишҳо нишон дод, ки кори хаттӣ (эссе) ва меъёри ҳолгузори ба он, ки дар ҷанд давр озмуда шуданд, қобили қабул аст ва ҳамчун воситаи хуби андозагирии малакаю маҳоратҳо барои гурӯҳҳои пешбинишудаи довталабон муассир арзёбӣ мегардад.

Боби сеюми диссертатсия «Технологияи арзёбии дараҷаи дониш ва малакаю маҳорати довталабон аз рӯйи натиҷаҳои кори хаттӣ (эссе)» ном дошта, аз **ҷор ғасл** иборат мебошад. Дар ин боб талаботи асосии навиштани кори хаттӣ (эссе) ва меъёри баҳогузори ба он дар ИМД-и соли 2018, натиҷаҳои умумии дастовардҳои таълимии довталабон аз имтиҳони кори хаттӣ (эссе), таҳлили муқоисавии дастовардҳои таълимии довталабон аз рӯйи минтақаҳо, инчунин омилҳои ба натиҷаҳои дастовардҳои таълимии довталабон таъсиррасон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар ғасли якуми боби сеюм «Талаботи навиштан ва меъёри ҳолгузори ба кори хаттӣ (эссе) дар имтиҳонҳои

марказонидаи дохилшавии соли 2018» талаботи асосии навиштани кори хаттӣ (эссе) ва меъёри баҳогузурӣ ба он, ки дар ИМД-и соли 2018 истифода шуданд, баррасӣ мешаванд. Ин талабот ва меъёри ҳолгузурӣ пас аз озмоиши соли 2017 муқаррар ва риояи онҳо барои довталабон ҳатмӣ доништа шуда буданд.

Яке аз талаботи асосӣ дар ҳаҷми муайян навиштани кори хаттӣ (эссе) аст. Ҳаҷми эссе вобаста ба вақти муқарраршуда дар ИМД (90 дақиқа) 2 саҳифаи арақӣ андозааш А4 (21x29,7 см) муайян гардида. Бо дар назар гирифтани дараҷаи омодагии довталабон ва дониш ва малакаю маҳорати онҳо, меъёри ҳаҷм ба чор бахш тақсим ва дар ҳошияи арақӣ кори хаттӣ шартан бо рақамҳои 0, 1, 2 ва 3 ишора карда шуд [32, с. 17-18]. Яъне, 0 (сифр) арақ ҳолӣ ва ё ҳаҷми эссе камтар аз ним саҳифа аст, 1 (як) – ҳаҷми эссе аз як саҳифа каме зиёдтар, 2 (ду) – ҳаҷми эссе то яку ним саҳифа ва 3 (се) ҳаҷми эссе аз яку ним то ду саҳифа аст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондоди ҳаҷми кори хаттӣ (эссе)

Ҳаҷм	Шарҳ
0	Арақ ҳолӣ ва ё эссе дар ҳаҷми камтар аз ним саҳифа аст.
1	Ҳаҷми эссе аз як саҳифа каме зиёдтар аст.
2	Ҳаҷми эссе то яку ним саҳифа аст.
3	Ҳаҷми эссе аз яку ним то ду саҳифа аст.

Талаботи дигари муайяншуда навиштани кори хаттӣ мувофиқи сохтори эссе аст. Аз рӯи ин сохтор довталаб бояд фикрашро дар доираи мавзӯ дар як сарсухани кӯтоҳ, тезисҳо – «мазмунӣ асосӣ нигошта ё ҳадафи нависанда, ки мухтасаран дар як ё чанд ҷумла баён шуда, овардани далелҳои талаб менамояд (мулоҳизаронӣ, баёни мухтасари фикр)» [32, с. 7] ва ҳулоса ифода намояд. Довталаб дар ҳар тезис барои дурустии фикр далели мантиқӣ меорад. Далелҳои баён (суханҳои бузургони илму адаб, иқтибос аз асарҳои адабӣ таърихӣ ва сиёсӣ, мисолҳо аз ҳаёти шахсиятҳои маъруф ва ё дидаю шунидаҳои ҳудӣ муаллиф) барои исбот ва ё тақвияти ғоя ё фикри асосӣ оварда мешаванд. Агар барои андешаҳои баёншуда (ҳар тезис) як ё

чанд далел оварда шавад, андешаронии муаллиф хуб ва мавзуъ пурра баррасишуда ба ҳисоб меравад. Мукаммалии эссе, яъне ҳаматарафа баррасӣ шудани мавзуъ ба пайванди мантикии сарсухан, тезисҳо ва хулоса вобаста аст. [6-М; 8-М; 9-М; 10-М].

Вобаста ба талабот ва меъёрҳои арзёбии зикршуда, ки дар озмоишҳои солҳои 2016-2017 истифода гардид, дар мувофиқа бо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба меъёри ҳолгузорӣ, тағйирот ворид карда шуд. Ҳангоми санҷиши кори хаттӣ (эссе) ва ҳолгузорӣ ба он аз мазмуну мундариҷа ва риояи қоидаҳои имло, грамматика, услуб ва истифодаи аломатҳои китобат ба назар гирифта мешавад [25, с. 61-68; 32, с. 10].

Мазмун ва мундариҷаи кори хаттӣ бояд ба 4 талабот ҷавобгӯ бошад: мувофиқати мазмун ба мавзуъ, хулоса, далелҳои баён, мантиқ ва тартиби баён.

Мувофиқи меъёрҳои муайяншуда ба эссеи навиштаи довталаб, агар ба талабот мувофиқ ва беғалат ва ё бо 1-2 ҳолати риоя накардани қоидаи имло ва истифодаи аломатҳои китобат ва 1 ҳолати риоя нагардидани қоидаҳои грамматика, услуб бошад, вобаста ба ҳаҷми 3, 2 ва 1 мутаносибан ҳадди аксар 30, 27 ва 24 ҳол дода мешавад:

- 18 ҳол барои мазмун ва мундариҷа, вобаста ба ҳаҷми эссе (1, 2 ва 3);
- агар матн беғалат бошад, вобаста ба ҳаҷми эссе
  - 12 ҳол (дар ҳаҷми 3),
  - 9 ҳол (дар ҳаҷми 2),
  - 6 ҳол (дар ҳаҷми 1) гузошта мешавад.

Дар навбати худ 18 ҳоли барои мазмуну мундариҷаи эссе пешбинигардида дар доираи 4 талабот, аз ҷумла барои мувофиқати мазмун ба мавзуъ ва хулоса 0, 1, 2, 3-ҳолӣ ва барои далелҳои баён ва мантику тартиби баён 0, 2, 4, 6-ҳолӣ тақсим мешавад. Аз рӯи меъёрҳои муайяншуда, агар ҳаҷми эссе 0 бошад, ба он аз рӯи ягон меъёр ҳол гузошта намешавад.

Дар фасли дуюми боби сеюм «Методикаи арзёбии натиҷаҳои бадастовардаи довталабон дар имтиҳони кори

хаттӣ (эссе)» натиҷаҳои бадастовардаи довталабон аз рӯйи эссе (иншо)-и навишташон баррасӣ шудааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки натиҷаи бадастовардаи довталабон аз рӯйи чор талаботи меъёри мазмун ва мундариҷа на он қадар қонеъкунанда аст (расми 1).

Расми 1. Тақсимои довталабон аз рӯйи натиҷаи чор талаботи меъёри мазмун ва мундариҷаи кори хаттӣ (эссе)

Чунонки аз нишондодҳои расми 1 бармеояд, аз рӯйи ин меъёр аз шумораи умумӣ 6,18%-и довталабон ҳол нагирифтаанд. 16,54% дар ҳудуди 1-5 ҳол ва 66,46% дар ҳудуди 6-12 ҳол қарор доранд. Ҳиссаи довталабоне, ки аз 13 то 17 ҳол гирифтаанд, 9,73%-ро ташкил медиҳад. Ҳамагӣ 1,09%-и довталабон (аз 14 875 нафар 162 довталаб) аз рӯйи мазмун ва мундариҷаи кори хаттӣ 18 ҳоли имконпазири ҳадди аксар (ШИБХ)-ро ба даст овардаанд. Ҳоли миёнаи довталабон аз рӯйи ин меъёр 7,85 аст, ки 43,61%-и ШИБХ (18 ҳол)-ро ташкил медиҳад.

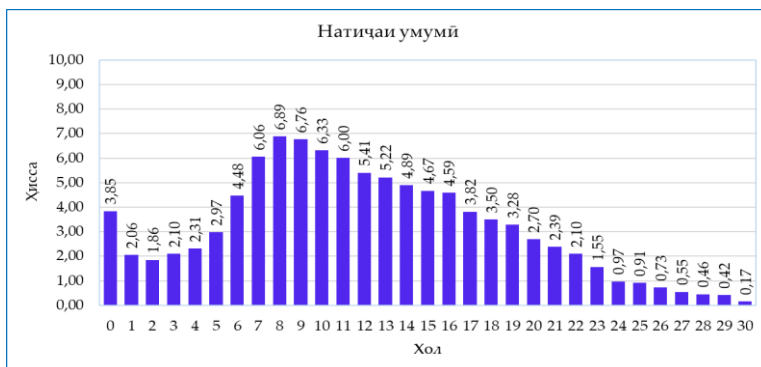
Бо ҳолгузори ба кори хаттӣ (эссе)-и навиштаи довталабон вобаста ба риояи қоидаҳои имло, грамматика, услуб ва истифодаи аломатҳои китобат маълум гардид, ки нишондиҳандаи натиҷаи бадастовардаи ҳиссаи бештари онҳо қонеъкунанда нест (расми 2).

Расми 2. Тақсимои довталабон аз рӯйи меъёри «Саводнокӣ»

Аз маълумоти расми 2 бармеояд, ки аз шумораи умумии довталабон бештарашон (65,36%) аз рӯйи меъёри саводнокӣ (риояи қоидаҳои имло, грамматика, услуб ва истифодаи аломатҳои китобат) 1-6 ҳол гирифтаанд. Ҳиссаи довталабони 7-10 ҳолгирифта 19,36%-ро ташкил медиҳад. Ҳамагӣ 2,83%-и довталабон (аз 14 875 нафар 420 довталаб) кори хаттӣ (эссе)-ро бе ғалат ё бо 1-2 ғалати имлоӣ ва аломати китобат ва 1 ғалати грамматикӣ/услубӣ навишта, соҳиби 11-12 ҳол гардидаанд. 1 852 нафар (12,45%) аз рӯйи ин меъёр ҳол нагирифтаанд. Ҳоли миёнаи довталабон аз рӯйи ин меъёр 3,97 аст, ки 33,10%-и 12 ҳолро ташкил медиҳад.

Бо ҳисоби ҳоли гирифтаи довталабон аз рӯйи ҳамаи меъёрҳо (мазмуну мундариҷа ва саводнокӣ – риояи қоидаҳои имло, грамматика, услуб ва истифодаи аломатҳои китобат) маълум гардид, ки натиҷаҳо на он қадар қонеъкунандаанд (расми 3).

Расми 3. Ҳолгузори аз рӯйи меъёрҳои «Мазмун ва мундариҷа» ва «Саводнокӣ»

Чунонки аз нишондодҳои расми 3 бармеояд, ҳиссаи довталабоне, ки то 50%-и ШИБХ (аз 0 то 15 ҳол)-ро гирифтаанд, 71,85%-ро ташкил медиҳад. Аз ин гурӯҳ 3,85% (572 нафар) ҳол нагирифтаанд, 11,29% дар ҳудуди 1-5 ҳол ва ҳиссаи бештар (56,71%) дар ҳудуди аз 5 то 15 ҳол қарор доранд. Беш аз 50%-и ШИБХ (аз 16 то 30 ҳол)-ро 28,15%-и довталабон гирифтаанд. Аз ин қисм 23,93% аз 16 то 23 ҳол, 4,05% аз 24 то 29 ҳол ва ҳамагӣ 0,17% (25 нафар) 30 ҳол (ШИБХ) гирифтаанд. Холи миёнаи довталабон аз рӯйи ҳамаи меъёрҳо 11,82 аст, ки 39,40%-и ШИБХ (30 ҳол)-ро ташкил медиҳад.

Мувофиқи меъёрҳои ҳолгузорӣ ба кори ҳаттӣ (эссе) андешаронии ҳамагӣ 4,22%-и довталабон муфасссалу пурра ва фарогири мухтавои мавзӯ аст. Ин гурӯҳи довталабон тавонистаанд, ки мустақилона ибрази андеша ва ҳулосабарорӣ намуда, фикрашонро бо далелҳо исбот ва ҷамъбаст намоянд. Мантиқи баён, пайдарпайии андеша дар кори онҳо риоя шудааст. Бинобар ин ба кори ҳаттии ин довталабон ҳоли баланд гузошта шуд.

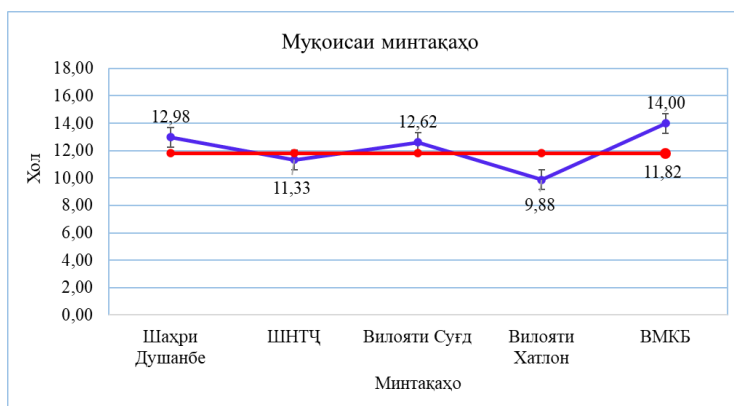
Дар **фасли сеюми боби сеюми** диссертатсия бо номи **«Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои бадастовардаи довталабон аз рӯйи минтақаҳои ҷумҳурӣ»** масъалаи шумораи довталабони дар имтиҳони кори ҳаттӣ (эссе)-и соли 2018 иштирокнамуда аз ҳар минтақа ва ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ, инчунин таҳлили муқоисавии ҳоли миёнаи довталабони ҳар минтақа баррасӣ шудааст.

Мувофиқи маълумоти ММТНПҚТ [34] дар имтиҳони кори ҳаттӣ (эссе) 15 370 нафар довталаб иштирок намуд. Аз ин шумора 14 875 нафар (96,78%) кори ҳаттиро бо забони тоҷикӣ навиштанд. Шумораи камтарини иштирокчиён 1 (ноҳияи Мурғоб) ва 8 нафар (шаҳри Истиклол) ва шумораи бештарин 718 нафар (ноҳияи Бобоҷон Ғафуров) аст. Шумораи довталабони шаҳри Душанбе – 1 766 нафар, ШНТҚ – 2 593 нафар, вилояти Суғд – 3 748 нафар, вилояти Хатлон – 6 038 нафар ва ВМКБ 729 нафарро ташкил медиҳад.

Яке аз талаботи муҳим дар арзёбии дастовардҳои таълимӣ муайян намудани ҳоли миёнаи иштирокчиёни санҷиш ва ё имтиҳон аст. Ҳоли миёнаи нишондиҳандаи умумии сифати таълим ва ё дараҷаи дониш ва малакаю маҳорати гурӯҳи муайяни хонандагон аст. Он имкон медиҳад, то дараҷаи дониш ва малакаю маҳоратҳои як ё якчанд гурӯҳи хонандагон дар муқоиса арзёбӣ карда шавад. Қимати ҳоли миёнаро бо ҷамъ кардани ҳолҳои бадастовардаи ҳамаи хонандагонӣ дар санҷиш ё имтиҳон иштирокнамуда ва тақсими он ба шумораи умумӣ муайян мекунанд [3, с. 79; 13, с. 108].

Аз рӯйи шумораи довталабони ҳар шаҳру ноҳия ва шумораи умумӣ ҳоли миёнаи бадастовардаи онҳо ҳисоб карда шуд. Қимати ҳоли миёнаи ҳамаи довталабон аз кори хаттӣ (эссе) дар микёси ҷумҳурӣ **11,82** аст, ки **39,40%-и** ШИБХ (30 ҳол)-ро ташкил медиҳад.

Дар расми 4 муқоисаи ҳолҳои миёнаи довталабон аз рӯйи минтақаҳо дода шудааст.

Расми 4. Муқоисаи ҳолҳои миёнаи довталабон аз рӯйи минтақаҳо

Чунонки дар маълумоти расми 4 дида мешавад, ҳоли миёнаи довталабони шаҳри Душанбе – 12,98, вилояти Суғд – 12,62 ва ВМКБ 14,00 аст ва ин нишондиҳандаҳо аз ҳоли миёна дар ҷумҳурӣ баланд мебошанд. Вале ҳоли миёнаи довталабони ШНТҚ (11,33) ва вилояти Хатлон (9,88) аз ҳоли

миёна дар ҷумҳурӣ паст аст. Холи миёнаи довталабони ҳамаи минтақаҳо аз 50%-и ШИБХ камтар аст. Яъне холи миёнаи довталабони шаҳри Душанбе – 43,27%, вилояти Суғд – 42,07%, ВМКБ – 46,67%, ШНТЧ – 37,77% ва вилояти Хатлон 32,93% -и ШИБХ-ро ташкил медиҳад.

Агар ҳолҳои миёнаи довталабони ҳамаи минтақаҳоро бо тарзи рейтингӣ ҳамгиро ва ё интегралӣ таҳлил ва муқоиса намоем, аз рӯи ҳолҳои миёнаи нисбатан баландтар бо паст шудани он дар ҷойи 1-ум довталабони ВМКБ, дар ҷойи дуюм довталабони шаҳри Душанбе, дар ҷойи сеюм довталабони вилояти Суғд, дар ҷойи чорум довталабони ШНТЧ ва дар ҷойи панҷум довталабони вилояти Хатлон қарор мегиранд.

Дар баҳши чоруми боби сеюм, «Таҳлили омилҳои ба натиҷаи дастовардҳои таълимии довталабон таъсиррасон», омилҳое, ки ба натиҷаи дастовардҳои таълимии довталабон таъсир мерасонанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Натиҷаҳои имтиҳони кори хаттӣ (эссе) нишон медиҳад, ки сатҳи дастовардҳои таълимӣ (дониш ва малакаю маҳоратҳо)-и довталабон (хатмкардагони МТМУ-и ҷумҳурӣ) қонеъкунанда нест, таълими фанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар МТУ ба таври шоиста ба роҳ монда нашудааст. Вобаста ба ин ба чанд омил, ки ба андешаи диссертант ба натиҷаҳои дастовардҳои таълимии довталабон таъсири манфӣ мерасонанд, ишора шудааст.

1. Таълими нодурусти фанҳои забон ва адабиёти тоҷик. Ҳарчанд ки дар санадҳои муҳимме, чун «Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» [14], «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» [29] ва «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [30] дар бораи гузариш аз низоми анъанавии ба дониш асосёфта ба низоми таълими ба салоҳият нигаронидашуда ва бо ин роҳ баланд бардоштани сифати маълумот, ба маълумоти сатҳи ҷаҳонӣ ворид намудани Тоҷикистон ва рақобатпазир гардонидани

сифати маълумот таъкид шудааст, вале натиҷаҳои имтиҳони кори хаттӣ (эссе) нишон медиҳад, ки таълими фанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таълимӣ ҳанӯз ҳам дар асоси низоми анъанавии таълими ба дониш асосёфта ва ё низоми синфӣ-дарсӣ ба роҳ монда шудааст.

Аз натиҷаҳои имтиҳони кори хаттӣ (эссе) бармеояд, ки қобилияти эҷодӣ, мустақилӣ, фаъолии довталабон ташаккул наёфтааст. Онҳо, тавре ки ишора намудем, фикрашонро бо далел асоснок карда наметавонанд. Агар барои асоснок кардани фикрашон далеле биёранд, чун наметавонанд, ки порчаҳои шеърӣ ва суханони бузургонро ба хотир оранд, далелхояшон нодурусту беасос ва дур аз мавзӯ мебарояд. Албатта, ин натиҷаи низоми анъанавии таълими ба дониш асосёфта аст.

2. Инкишоф наёфтани нутқи хонандагон. Натиҷаҳои имтиҳони кори хаттӣ (эссе) нишон медиҳад, ки нутқи бархе аз хонандагон (хатмкардагон)-и МТМУ-и ҷумҳурӣ дуруст инкишоф наёфтааст. Ин масъалаи муҳими ҳаётии хонандагон боз ҳам рабт мегирад ба таълими нодурусти фанҳои забон ва адабиёти тоҷик дар МТМУ.

Дуруст аст, ки инкишоф додани нутқи хонандагон яке аз вазифаҳои муҳимтарин дар доираи омӯзиши фанҳои забони модарӣ (тоҷикӣ) ва адабиёти тоҷик мебошад.

Ба андешаи методистон ва донишмандони соҳа инкишоф додани нутқи шифоҳию хаттии хонандагон яке аз масъалаҳои муҳими таълим ба ҳисоб меравад. Имрӯз низ дар ин раванд воситаи хеле самарабахш истифодаи дурусти корҳои хаттӣ ва усулҳои нави таълим, бахусус муносибати босалоҳият ба таълим — таълими интерактивӣ ва ба ташаккули шахсияти хонанда нигаронидашуда дар дарсҳои забони модарӣ (тоҷикӣ) ва адабиёти тоҷик мебошад. Зеро маҳз фанҳои забони тоҷикӣ чун воситаи дарки воқеияти забони тоҷикӣ рушди фикрӣ ва қобилияти эҷодкории хонандаро таъмин сохта, тафаккури таҷрибӣ (абстракт), хотира ва тасаввуроти ўро инкишоф ва малакаҳои мустақилонаи фаъолияти таълимӣ, худомӯзӣ ва

худтатбиққунии ононро ташаккул медиҳад» [27, с. 5] ва «махз дар дарси адабиёт ба ташаккули шахсият ва ривочи тафаккури илмию мантиқии ҳамаҷонибаи фардӣ, ки дар ҷомеа зарур аст, замина гузошта мешавад» [26, с. 5].

3. Камтаваҷҷӯӣ ба ғаёлияти эҷодии хонандагон.

Дуруст аст, ки рушд додани малакаю маҳорат ва қобилияти эҷодии хонандагон дар баробари таълими дигар ғанҳо аз вазифаҳои муҳимтарини таълими босифати ғанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик ба шумор меравад. Азбаски таълими ғанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик дар МТУ ба таври шоиста ба роҳ монда нашудааст, қобилияти эҷодии хонандагон он гуна ки мебоҷад, рушд намекунад.

Вобаста ба ин, барои рушд додани қобилияти эҷодии хонандагон, таъмини ғаёлноқӣ ва мустақилияти талабаҳо дар дарс дар навиштаҳои методистону олимони соҳа [12; 15; 16; 20; 21; 22; 24; 26] тавсияҳои муфид дода шудааст ва дар диссертатсия ба зарурати истифода гардидани онҳо аз тарафи омӯзгорон таъкид гардидааст.

4. Дуруст ба роҳ намондани иншоависӣ дар муассисаҳои таълимӣ. Иншо нишондиҳандаи дараҷаи дониши хаттӣ, инкишофи қобилиятҳои эҷодӣ, натиҷаи ғаёлияти таълимӣ, доираи ҷаҳонбинӣ ва андешаҳои хонандагон аст. Ҳарчанд ки навиштани иншо дар муассисаҳои таълимӣ аз синфҳои ибтидоӣ ба нақша ва барномаи таълим ворид карда шуда, то хатми синфи 11 идома меёбад, боз ҳам бо хатми муассисаи таълимӣ хонандагон ба тарзе ки бояд иншоро ба тартиби муайян нависанд, навишта наметавонанд. Албатта, ин масъала ба усули таълими ғанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик, таҷриба ва дараҷаи таҳассуси омӯзгор саҳт вобаста аст.

Аз натиҷаи имтиҳони кори хаттӣ (эссе) бармеояд, ки дониши хаттии қисми зиёди хатмкардагони МТМУ-и ҷумҳурӣ қонёқунанда нест, қобилияти эҷодкорӣ, доираи ҷаҳонбинии ин хонандагон инкишоф наёфтааст.

5. Набудани низоми ягонаи баҳо (хол)-гузорӣ ба кори хаттӣ. Дигар аз омилҳои муҳим, ки, ба андешаи мо, ба натиҷаҳои дастовардҳои довталабон таъсиргузор аст, набудани низоми ягонаи баҳо (хол)-гузорӣ ба кори хаттии донишомӯзон дар МТУ ва довталабон дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Набудани чунин як низоми баҳо (хол)-гузорӣ нофаҳмиҳои зиёдеро дар байни омӯзгорон ба вуҷуд меорад, ки ин ба сифати таҳсил ва натиҷаҳои дастовардҳои таълимӣ бетаъсир нахоҳад буд. Дуруст аст, ки дар МТУ ба корҳои хаттӣ, аз ҷумла ба иншо мувофиқи талаботи дар санадҳои меъёрий муайянгардида [27; 5; 6] аз рӯи низоми 5-хола баҳо гузошта мешавад, вале дар низоми ИМД ва низ мувофиқи дастурҳои методӣ, ки дар ММТНПҚТ ба нашр расидаанд [31; 32], ҳолгузорӣ ба эссе (кори хаттӣ) бо тарзи дигар ба роҳ монда шудааст, ки диссертант онро дар бобҳои дуюм ва сеюми диссертатсия нишон додааст.

Албатта, дар МТУ омӯзгорон наметавонанд, низоми муқарраргардидаро вайрон кунанд ва аз рӯи хости худашон низоми ҳолгузории пешниҳоднамудаи ММТНПҚТ-ро истифода баранд. Бинобар ин, ба андешаи диссертант, вақти он расидааст, ки низоми ягонаи баҳо (хол)-гузорӣ ба корҳои хаттӣ ба роҳ монда шавад. Бо дар назар гирифтани масъалаи гузариш ба низоми 10-холаи баҳогузорӣ, ки тартиби ҳолгузорӣ ба кори хаттӣ (эссе)-и пешниҳоднамудаи ММТНПҚТ ба он мувофиқат мекунад ва диссертант онро дар дастурҳои методиаш нишон додааст [9-М; 10-М], ин низом бояд дар ҳамаи МТУ-и кишвар татбиқ карда шавад.

ХУЛОСА

Вобаста ба таҳқиқи анҷомдодашуда дар мавзуи “Методикаи арзёбии дониши хаттии довталабон дар асоси натиҷаҳои имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон – кори хаттӣ (эссе)” метавон чунин хулоса кард:

1. Истифодаи корҳои хаттӣ (диктант, нақли хаттӣ, иншо) дар дарсҳои забони модарӣ (тоҷикӣ) ва адабиёти тоҷик на танҳо воситаи самарабахши инкишоф додани нутқи хаттии хонандагон, инчунин яке аз муҳимтарин воситаҳои арзёбии дастоварҳои таълимӣ, бахусус дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати хонандагон (дуруст баён карда тавонистан (навиштан)-и андеша ва дар ин замина риояи меъёрҳои забон, қоидаҳои имло, грамматика, услуб, истифодаи аломатҳои китобат ба шумор меравад [1-М; 3-М; 11-М; 12-М; 13-М].

2. Эссе ба мисли иншо аз ҷумлаи корҳои хаттӣ ва эҷодии хонанда аст. Ба таври хаттӣ дуруст баён намудани андеша ё жанри мувофиқ барои баёни андешаҳои шахсист, ки хонанда (донишҷӯ) доир ба мавзуи пешниҳодшуда андешаашро бо як тартиби муайян дар як сарсухани кӯтоҳ, мулоҳизарониҳои мухтасар бо далел ва ҳулоса баён менамояд. Навиштани эссе аз хонанда/донишҷӯ дониши амиқ, майл ба андеша ва осонии баёнро талаб мекунад [3-М; 6-М; 8-М; 9-М; 10-М; 11-М].

3. Эссе бо тафовутҳои, ки аз иншо дорад, бо ин шакли кори хаттӣ дорои умумият низ мебошад. Ба воситаи эссе ва иншо дараҷаи саводнокии ва нутқи хаттии хонандагон, дараҷаи ҷаҳонбинӣ, маҳорати андешаронию ҳулосабарорӣ ва баёни дурусту мураттаби фикри онҳо муайян ва арзёбӣ карда мешавад. Ҳар ду намуди кори хаттӣ ба воситаи таҳлили матни адабӣ, андешаронӣ доир ба ягон масъалаи муҳим ва ғайра тафаккури интиқодии хонандагонро рушд медиҳад [1-М; 3-М; 10-М].

4. Эссе ҳамчун шакли кори хаттӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ, бахусус қорбурди он дар байни омӯзгорону хонандагон ба туфайли талаботи ИМД ба МТТМОК ворид гашт [3-М; 6-М; 8-М; 12-М].

5. Абзори кори хаттӣ (эссе) ва меъёри ҳолғузори ба он, ки дар ҷанд давр озмуда шуданд ва аз рӯи сифат боэътимоданд, ҳамчун воситаи асосии арзёбии дониши хаттӣ (дараҷаи саводнокии) ва малакаю маҳоратҳои гурӯҳҳои пешбинишудаи

довталабон дар ИМД ба МТТМОК барои истифода пешниҳод карда шуд [2-М; 3-М; 6-М; 8-М; 11-М; 12-М; 14-М].

6. Эссе дар баробари тест аз муҳимтарин ва дақиқтарин абзори арзёбии дониш ва салоҳият (малакаю маҳорат), махсусан маҳорати баррасии мустақилонаи масъала (тафаккури эҷодӣ, дарку баррасии масъала ва хулосабарорӣ), баёни дуруст ва мураттаби фикр ва дараҷаи саводнокии довталабон дар ИМД ва аз роҳҳои босамари инкишоф додани тафаккури эҷодӣ ва нутқи хаттии хонандагон ба ҳисоб меравад [1-М; 3-М; 6-М; 8-М; 9-М; 10-М; 11-М; 13-М; 14-М].

7. Агар саволу масъалаи тест дар ИМД асосан барои санҷиши донишу фаҳмиш ва малакаю маҳорати истифодаи дониши азхудкарда истифода шавад, кори хаттӣ (эссе) барои санҷиши дониши хаттӣ (дар хотир гирифтани), фаҳмиш (фаҳмидани), истифода бурдан ва татбиқ кардан, таҳлилу баҳодихӣ ва эҷод кардан абзори дақиқ ва боэътимод дониста шудааст [3-М; 4-М].

8. Таълими фанҳои забон ва адабиёти тоҷик ва забони давлатӣ на дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва ибтидоии касбии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дуруст ба роҳ монда шудааст. Омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ ва забони давлатӣ ба таълими ин фанҳо ба тавре ки мебояд, диққат намедиханд.

9. Аз таҳлили натиҷаҳои озмоишҳо ва имтиҳони кори хаттӣ (эссе) дар ИМД-и соли 2018 бармеояд, ки дараҷаи нутқи хаттӣ, дониши забонӣ ва саводноқӣ, тафаккур ва ҷаҳонбинии як қисми ками хатмкардагони МТМУ-и ҷумҳурӣ ба талабот ҷавобгӯ аст, вале доираи андеша ва ҷаҳонбинӣ, дараҷаи саводноқӣ, нутқи хаттӣ ва дониши забонии қисми бештари хонандагон қонеъкунанда нест. Дар ин гурӯҳи довталабон маҳорати мустақилона баён кардани фикр (тафаккури эҷодӣ – мустақилона баррасӣ кардани масъала ва хулосабарорӣ) рушд наёфтааст ва қобилияти мустақилона баррасӣ кардани масъаларо надоранд. Бо надоштани дониши хуби забонӣ ва рушд накардани нутқи хаттиашон онҳо дар бисёр мавридҳо ба

мантиқ ва тартиби баён роя карда наметавонанд [1-М; 2-М; 12-М; 13-М].

10. Маълум гардид, ки доираи андешаю ҷаҳонбинӣ ва дараҷаи саводнокии довталабони якҷанд шаҳру ноҳияҳо, аз ҷумла Душанбе, Исфара, Конибодом, Бӯстон, Хучанд, Норак, Истаравшан, Ҳисор, Бобочон Ғафуров, Ишқошим, Варзоб, Шугнон, Файзобод, Айнӣ ва Роштқалъа хуб ва қонёқунанда аст. Дар баробари ин натиҷаи дастовардҳои довталабони ноҳияҳои Абдурахмони Ҷомӣ, Рашт, Балҷувон, Кӯшонӣён, Вахш, Ҷалолӣддини Балхӣ, Нуробод, Дӯстӣ, Қубодӣён, Лахш, Ҷайхун, Шаҳритус, Тоҷикобод ва Носири Хусрав аз қори хаттӣ (эссе) ғайриқаноатбахш аст [12-М; 13-М].

11. Омилҳои чун таълими нодурусти фанҳои забон ва адабиёти тоҷик ва наомӯзондани эссе(иншо)-нависӣ дар МТУ, инкишоф наёфтани нутқи хаттии хонандагон, бегунаҷобӣ ба фаъолияти эҷодии хонандагон, набудани низоми ягонаи баҳо (ҳол)-гузори ба қори хаттӣ ба натиҷаҳои дастовардҳои довталабон таъсири манфӣ мерасонанд [2-М; 12-М; 13-М].

12. Набудани низоми ягонаи баҳо (ҳол)-гузори ба қори хаттии донишомӯзон дар МТМУ ва довталабон дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон нофаҳмихоро дар байни омӯзгорон ба вуҷуд овардааст ва яке аз омилҳои паст гардидани натиҷаи дастовардҳои таълимии хонандагон ба ҳисоб меравад [2-М; 12-М; 13-М].

Тавсияҳои методӣ оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот барои беҳтар намудани таълими фанҳои забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик ва баланд бардоштани дараҷаи дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати хонандагони МТМУ-и ҷумҳурӣ метавон тавсияҳои методии зеринро пешниҳод намуд.

1. Ба тақмили маҳоратҳои педагогии омӯзгорони фанҳои забон ва адабиёти тоҷик, забони давлатӣ дар курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ вобаста ба талаботи таълими ба салоҳият нигаронидашуда диққати махсус дода шавад. Барномаҳои таълими омӯзгорон ба талаботи таълими ба салоҳият

нигаронидашуда мувофиқ карда шавад, то ин ки онҳо тавонанд, дар дарсхояшон аз усулҳои ғаёл ва технологияҳои муосири таълим босамар истифода намоянд.

2. Омӯзгоронро зарур аст, ки дар дарсҳои ададбиёт барои баланд бардоштани ғани сохтани тасаввуроти фаҳмиши хонандагон оид ба адабиёт ҳамчун фанни асосии таълимӣ, доир ба мазмун ва ғояи асари адабӣ, парвариши эҳсоси зебоиносии ва инсонсозӣ аз ҳамаи воситаҳои муассир истифода баранд.

3. Ба таълими фанҳои забон ва адабиёти тоҷик ва забони давлатӣ дар МТУ диққати ҷиддӣ бояд дод, бахусус дар таҳлили матнҳои насрӣ ва порчаҳои шеърӣ, ибораҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо, суҳанони ҳикматноки бузургони илму адаб ва сиёсат.

4. Кор бо луғат ва луғатомӯзӣ бояд яке аз самтҳои муҳими ғаёлияти омӯзгорону хонандагон дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик ва забони давлатӣ бошад, бахусус омӯзонидани луғат дар асоси осори гузаштагон, аз ҷумла, “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ ба роҳ монда шавад, зеро ин асари безавол донишномаи халқи тоҷик аст ва ҳеҷ неруи дасти андешасӯзи айём натавонистааст хусусияти этнолингвистӣ ва забони зебои ширадори онро ба нестӣ барад. Аз адабиёти асри ХХ асарҳои Садриддин Айний, ки бо забони шево ва равон навишта шудаанд, бояд барои луғатомӯзӣ истифода шаванд.

5. Бо мақсади инкишоф додани қобилиятҳои эҷодӣ, вусъат бахшидан ба доираи ҷаҳонбинӣ ва андешаҳои хонандагон дар робита ба татбиқи низоми нави таълим – муносибати босалоҳият ба таълим ба ғаёлияти эҷодии хонандагон дар МТМУ диққат дода шавад ва ба барномаҳои таълимии фанҳои забон ва адабиёти тоҷик барои омӯзонидани иншонигорӣ (эссенависӣ) соатҳои иловагии инкишофи нутқи мураттаб ҷудо карда шавад. Ба ҷойи навиштани ҷоп кардани иншо ва эссегунаҳо дар 150 ё 200 мавзӯ бояд ба хонандагон илми иншонигорӣ (эссенависӣ)-ро омӯзонем, ба забаномӯзӣ,

ба усулу қоидаҳои нигориши эссе ва тадриҷан аз худ намудани эссенависӣ диққат диҳем, то ки хонандагон вақти худро барои тайёр кардани маводди ёрирасон сарф накунад.

6. Роҳҳои самараноки инкишофи тафаккури эҷодӣ ва нутқи хаттии хонандагонро бо бедор намудани шавқи хонандагон бо роҳи хондани китобҳои бадеӣ, ташкили маҳфилҳои илмию адабӣ ва озмунҳои эссеи беҳтарин доир ба мавзӯҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаи физика, биология, химия, математика, технология ва ғ. ба қор бояд бурд.

7. Дар навиштани эссе ва иншо аз мавзӯҳои маъмулиро забонзад (такрорию обшуста, ки ҳар сол доир ба онҳо иншо менависанд) даст бардошта, ба хонандагон мавзӯҳои нав ва ғайримаъмулиро пешниҳод бояд кард, масалан, «Рафторе, ки аз он шарм бояд кард», «Дар ободии кишвар чӣ гуна сахм мегузорем», «Аз техникаву технологияи нав чӣ гуна истифода барем?», «Дониستاني химия дар ҳаёт чӣ аҳамият дорад?» ва монанди инҳо.

8. Бо дар назар гирифтани масъалаи гузариши МТУ ба низоми 10-хोлаи баҳогузори низоми ҳолгузори ба қори хаттӣ (эссе), ки ММТНПҚТ таҳия намудааст, амалӣ карда шавад.

9. Дар барномаи ИМД барои санчиши дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон аз ғанни забони тоҷикӣ (забони давлатӣ) зарур аст, ки қори хаттӣ (эссе) қорӣ карда шавад.

10. Бо мақсади риояи меъёри ягонаи ҳолгузори ба қори хаттӣ (эссе)-и довталабон барои омӯзгороне, ки дар санчиш ва баҳогузори иштирок мекунад, курсҳои омӯзишӣ ва тақмили ихтисос ташкил карда шавад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

- [1] Андерсен П. Разработка тестов и анкет для национальной оценки учебных достижений / П. Андерсен, Дж. Морган; пер. с англ. В.Н. Симкина; науч. ред. В.И. Звонников. – М.: Логос, 2011. – 196 с.
- [2] Аҳмадов М. Мавқеи иншо дар инкишофи нутқи хаттии хонандагон / М. Аҳмадов // Номаи Донишгоҳ. – Душанбе, 2018. – №1(54). – С. 226-232.

- [3] Балыхина Т.М. Словарь терминов и понятий тестологии. 2-е изд. стер. / Т.М. Балыхина // – М.: Рус. яз. Курсы, 2006. – 160 с.
- [4] Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 / бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2020, № 647 тасдиқ шудааст / [манбаи электронӣ]. URL: <https://kumitaizabon.tj/tg/content/barnomai-rushdi-zabonidavlati-baroi-solkhoi-2020-2030> (санаи мурочиат: 07.02.2021)
- [5] Барномаи таълими забони тоҷикӣ (барои синфҳои V-XI). – Душанбе, 2006. – 40 с.
- [6] Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI. – Душанбе, 2007. – 72 с.
- [7] Брильёнова Н. Как написать эссе. [электронный ресурс]. URL: <https://natalibrilenova.ru/kak-napisat-esse/> (дата обращения: 13.01.2022 г.).
- [8] Дастур доир ба тарзи таълифи эссе / мураттибон Б. Камолиддинов, Д. Хочаев / – Душанбе: Маориф, 2018. – 30 с.
- [9] Зацепин К.А. Эссе как коммуникативная форма: проблемы чтения (на материале современной эссеистики): автореф. дисс. канд. фил. наук. – Самара, 2006, – 24 с.
- [10] Звонников, В.И. Современные средства оценивания результатов обучения: учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений / В.И. Звонников, Б. Челышкова // – М.: «Академия», 2009. – 224 с.
- [11] Звонников В.И. Оценка качества подготовки обучающихся в рамках требований ФГОС ВПО: создание фондов оценочных средств для аттестации студентов вузов при реализации компетентностно-ориентированных ООП ВПО нового поколения: Установочные организационно-методические материалы тематического семинарского цикла / В.И. Звонников, М.Б. Челышкова // – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 30 с.
- [12] Зиёев М. Н. Таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ (Лоиҳа). Дастури таълим барои курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ / М.Н. Зиёев, Ф.К. Олимова, У.С. Эрматова, А.Б. Алиев, Б.Ф. Зоолишоева // – Душанбе, 2009. – 53 с.
- [13] Ким В.С. Тестирование учебных достижений. Монография / В.С. Ким // Уссурийск: Издательство УГПИ, 2007. – 214 с.
- [14] Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Матбуот”, 2003. – 24 с.
- [15] Қозичонов М. Инкишофи нутқи даҳанақӣ ва хаттии хонандагон / М. Қозичонов // – Душанбе, 1969. – 85 с.
- [16] Қозичонов М. Корҳои хатӣ дар машғулиятҳои хониши адабӣ / М. Қозичонов // – Сталинобод, 1958. – 50 с.

- [17] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” [Матн]. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 41 с.
- [18] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Бо имзои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми октябри соли 2009, № 553 тасдиқ шудааст.
- [19] Лисицына О. С. Как написать эссе. / Электронный ресурс: <http://www.publiclibrary.ru/readers/otlichnik/learn-kak-napisat-esse.htm> (дата обращения: 08.03.2019).
- [20] Лутфуллоев М. Маҷмӯаи нақлҳои хатӣ / М. Лутфуллоев, С. Тағоев // – Душанбе: Маориф, 1980. – 67 с.
- [21] Милов Т. Методикаи таълими адабиёти тоҷик / Т. Милов, Қ. Хоҷаев, Ш. Исломов // – Душанбе: Маориф, 1991. – 254 с.
- [22] Мулло А. Методикаи таълими адабиёти тоҷик / А. Мулло // – Душанбе: “Ирфон”, 2014. – 359 с.
- [23] Носачёва Н.В. Педагогическое тестирование как средство повышения качества контроля и оценки эффективности учебного процесса / Н.В. Носачёва // [электронный ресурс]. URL: <http://econf.rae.ru/pdf/2013/12/2696.pdf> (дата обращения: 07.10.2020).
- [24] Олимова Ф. Методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик дар курсҳои тақмили ихтисос. Маводди ёрирасон ба барномаи таълимии курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик / Ф. Олимова // – Душанбе, 2010. – 77 с.
- [25] Роҳнамои довталаб. Дастури иттилоотию методӣ. – Душанбе: Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – 190 с.
- [26] Саидзода Қ. Раҳнамои омӯзгори адабиёт / Қ. Саидзода, Г. Сафарзода // – Душанбе, 2011. – 100 с.
- [27] Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI [Матн]. – Душанбе: “Душанбе-принт”, 2018, – 151 с.
- [28] Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми августи соли 2015, № 494 тасдиқ шудааст.
- [29] Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни 2012, № 334 тасдиқ шудааст.
- [30] Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри 2020, № 526 тасдиқ шудааст.
- [31] Тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санҷиш ва ҳолғузори кори хатӣ (эссе). // Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 17 с.

- [32] Тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санҷиш ва ҳолгузори кори ҳаттӣ (эссе). // Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 22 с.
- [33] Тютюнова С.А. Эссе – что такое, как писать, сочинение эссе, примеры. [электронный ресурс]: URL: <https://uchitel-filolog.ru/esse-cto-takoe-kak-pisat-sochinenie-esse-primery/> (дата обращения: 13.01.2022).
- [34] Ҳисобот оид ба натиҷаи имтиҳони кори ҳаттӣ (эссе). // Қарори Шурои илмӣ ва методии Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 2018, № 1/4 // Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 30 с.
- [35] Шодиев М. Эссе ва тарзи навиштани он / М. Шодиев, Ҷ. Азимов // Масъалаҳои маориф. – Душанбе, 2013. – №3 (28). – С. 18-23.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳои нашршуда дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

- [1-М] **Сафарова Ф.М.** Олимпиадаи фаннии хонандагон: кори ҳаттӣ (иншо) – абзори санҷиши дониш ва малакаю маҳоратҳо / Ф.М. Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2025. – №1/3 (137). – С. 441-446.
- [2-М] **Сафарова Ф.М.** Омилҳои ба дониши ҳаттии донишомӯзон таъсиррасон / Ф.М. Сафарова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2026. – №1 (53). – С. 42-48.
- [3-М] **Сафарова Ф.М.** Эссе чун муҳимтарин воситаи арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон / Ф.М. Сафарова // Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ – Душанбе, 2024. – №1 (274). – С. 165-169.
- [4-М] **Сафарова Ф.М.** Матритсаи тест – чадвали мундариҷа ва фаъолиятҳо / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ.А. Азимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айний. – Душанбе, 2023. – № 2 (16). – С. 53-58.

II. Маҷмуа ва дастурҳои методӣ:

- [5-М] *Сафарова Ф.М.* Маҷмуи имлоҳо аз забони тоҷикӣ (дастури таълимӣ) / Дар ҳаммуаллифӣ бо К.И. Саидов // – Душанбе: МО ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011, – 55 с.
- [6-М] *Сафарова Ф.М.* Дастури методӣ оид ба навиштани кори хаттӣ (эссе) / Дар ҳаммуаллифӣ бо М. Шодиев ва дигарон // Дар Шурои методии Маркази ҷумҳуриявии таълимию методии назди Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.06.2013, №3 тасдиқ ва ба ҷоп тавсия шудааст // – Душанбе, 2013. – 18 с.
- [7-М] *Сафарова Ф.М.* Забони тоҷикӣ. Саволномаҳои тестӣ барои довталабони донишгоҳҳо / Дар ҳаммуаллифӣ бо К.С. Холов, А.О. Сабуров // – Душанбе, 2014. – 103 с.
- [8-М] *Сафарова Ф.М.* Тавсияҳои методӣ оид ба навиштани кори хаттӣ (эссе) / Дар ҳаммуаллифӣ бо аъзои гурӯҳи корӣ оид ба кори хаттӣ (эссе) дар низоми имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ // Дар Шурои илмӣ ва методии Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.2016, №5/5-1 тасдиқ шудааст // – Душанбе, 2016. – 11 с.
- [9-М] *Сафарова Ф.М.* Эссе: тавсияҳои методӣ доир ба навишт, санҷиш ва ҳолғузориҳои он (Дастур барои омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ) / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ.А. Азимов, Н. Мирзомуҳаммад, М.С. Шодиев, А.Ф. Нуралиев, Ҷ.Ш. Рустамов, А. Шодиниё, Л.А. Юсупова // – Душанбе, 2022. – 54 с.
- [10-М] *Сафарова Ф.М.* Эссе: тавсияҳои методӣ доир ба навишт, санҷиш ва ҳолғузориҳои он (Дастур барои омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ) / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ.А. Азимов, Н. Мирзоматов, А.Ф. Фазлиддинзода, М.С. Шодиев, А.Ш. Шодиниё, Л.А. Юсупова // – Душанбе, 2025, – 35 с.

III. Маводди конференсияҳо, фишурдаҳо, маърузаҳо:

- [11-М] *Сафарова Ф.М.* Эссе – воситаи арзёбии дониш ва салоҳиятҳо [Матн] / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ. Азимов / Маводди 71-ум конференсияи байналмилалӣ илмӣю амалӣ Донишгоҳи давлатӣ тиббӣ Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино «Иноватсия дар тиб – аз илм ба амалия». – Душанбе, 2023. – С. 592-593.

- [12-М] Сафарова Ф.М.. Кори хаттӣ (эссе): таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ беҳбудӣ меҳаҳад [Матн] / Сборник научных трудов по материалам XVIII Международная научно-практическая электронная конференция «Язык. Образование. Культура», посвященная 89-летию КГМУ и Году семьи в России (20-24 мая 2024 г.). – Курск, 2024. – С. 409-415.
- [13-М] Сафарова Ф. Усулҳои бозғатимод ва муассири арзёбии сифати таҳсилот [Матн] / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ. Азимов / Маводди Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ «Таҳсилоти муосир: мушкилоти сифати таҳсилот ва масъалаҳои муосири таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ». – Душанбе, 2024. – С. 44-54.
- [14-М] Сафарова Ф. Кори хаттӣ (эссе) – роҳи босамари инкишоф додани тафаккури эҷодӣ ва нутқи хаттии хонандагон [Матн] / Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода бахшида ба Рӯзи забони давлатӣ таҳти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмдҳон нав». – Душанбе, 2024. – С. 232-239.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МЕДИЦИНСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ТАДЖИКИСТАН ИМЕНИ АБУАЛИ
ИБНИ СИНО**

УДК 811:378.141

ББК 81.2+74.58

М54

На правах рукописи

САФАРОВА ФИРУЗА МАДАБИДОВНА

**МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ПИСЬМЕННЫХ ЗНАНИЙ
АБИТУРИЕНТОВ НА ОСНОВЕ РЕЗУЛЬТАТОВ
ЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ ВСТУПИТЕЛЬНЫХ
ЭКЗАМЕНОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ
СРЕДНЕГО И ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН –
ПИСЬМЕННАЯ РАБОТА (ЭССЕ)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на получение учёной степени
кандидата педагогических наук по специальности 5.3.5.3.
Теория и методика преподавания таджикского языка

ДУШАНБЕ – 2026

Работа выполнена на кафедре таджикского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибн Сино.

**Научный
руководитель:**

Каримов Назрулло Салимович – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета

**Официальные
оппоненты:**

Шербоев Саидбой – доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, член-корреспондент Академии образования Таджикистана

Турсунова Мунаввара Аъзамовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

**Ведущая
организация:**

**Бохтарский государственный университет
имени Носира Хусрава**

Защита диссертации состоится 15 декабря 2026 года, в 11:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-113 по защите докторских и кандидатских диссертаций, созданного на базе Таджикского национального университета.

Адрес и электронная почта ученого секретаря: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, abdulloeva.64@mail.ru; телефон +992 988 50 10 13.

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке и на сайте диссертационного совета при Таджикском национальном университете www.tnu.tj.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2026 года.

**Учёный секретарь диссертационного совета,
кандидат педагогических наук, доцент**

Абдуллаева Т. М.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Сегодня, в эпоху научно-технического прогресса, использование новых методов обучения и передовых технологий стало одним из главных факторов повышения уровня и качества образования в любой стране. В связи с этим развитие системы образования, повышение качества образования на всех уровнях обучения и подготовка квалифицированных специалистов, отвечающих требованиям рынка труда, рассматриваются как одни из приоритетных направлений социальной политики государства и Правительства Республики Таджикистан. Именно поэтому Основатель мира и национального единства – Лидер Нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своих выступлениях всегда подчёркивает важность повышения качества образования, подготовки высококвалифицированных и образованных специалистов, отвечающих требованиям современного рынка труда, и даёт конкретные указания и поручения по реализации важных планов в этом направлении.

В целях выполнения указаний и поручений главы государства и реализации запланированных программ в сфере образования Правительство Республики Таджикистан обеспечивает эффективное руководство развитием сектора, утверждает нормативно-правовые акты [14; 17; 18; 28; 29; 30] и обеспечивает их исполнение. В большинстве данных нормативно-правовых документов, помимо развитию сектора образования, внимание уделяется и ряду других важных вопросов, включая создание механизмов повышения качества преподавания государственного языка [30] – обязательное преподавание государственного языка во всех образовательных учреждениях в соответствии с законодательством Республики Таджикистан и государственными образовательными стандартами [17], введение преподавания таджикского языка и литературы в средних общеобразовательных учреждениях с

негосударственным языком преподавания «от семейной среды до последних уровней образования на основе оригинальных материалов, ценного наследия писателей прошлого и настоящего» [14], а также развитие коммуникативных навыков учащихся, чтобы они «могли использовать средства разговорной и письменной речи таджикского (государственного) языка для решения поставленных вопросов в социальной ситуации и выражения своих мыслей, идей и точек зрения в соответствии с нормами литературного языка и речевого этикета» [28].

В связи с этими важными вопросами, в период независимости страны Правительство Республики Таджикистан приняло соответствующие решения относительно государственного языка, и их соблюдение является безусловным. Например, в «Программе развития государственного языка на 2020-2030 годы» говорится: «Правительство Республики Таджикистан приняло ряд нормативно-правовых актов в направлении развития таджикского языка, которые создают в стране благоприятную среду для защиты государственного языка и других языков. Эти меры играют важную роль в почитании, оценке и уважении государственного языка» [4].

Ещё одним важным вопросом, который подчёркивается в данных правовых документах, является равный доступ граждан к образованию, объективная оценка знаний и навыков учащихся. Для объективной оценки знаний и навыков учащихся и обеспечения равного доступа к среднему и высшему профессиональному образованию Указом Президента Республики Таджикистан от 10 февраля 2014 года, № 138 на базе Государственного Учреждения «Национальный центр тестирования» (НЦТ) был создан Национальный центр тестирования при Президенте Республики Таджикистан (НЦТППРТ).

Внедрение НЦТППРТ с 2014 года системы централизованных вступительных экзаменов (ЦВЭ) в

образовательные учреждения среднего и высшего профессионального образования (ОУ СиВПО) республики реализует один из важнейших вопросов в этой области – обеспечивает справедливую и объективную оценку учебных достижений абитуриентов посредством современных методов тестирования и написания эссе.

Данная диссертация посвящена одному из важных вопросов таджикской системы образования – оценке учебных достижений (навыков письменного выражения мыслей) абитуриентов по таджикскому языку на основе результатов письменной части ЦВЭ в ОУ ВПО в 2018 году.

Вопрос о включении письменных работ в систему ЦВЭ в ОУ ВПО республики с целью объективной оценки учебных достижений абитуриентов был поднят ещё в 2011 году. Для определения формы письменной работы в системе ЦВЭ в течение 2011-2013 годов НЦТ несколько раз проводил письменные работы, включая диктанты и эссе, в средних общеобразовательных учреждениях (СОУ) республики. Результаты обсуждались в Министерстве образования Республики Таджикистан (МОиН РТ). На основании этих результатов было принято решение включить письменную работу (эссе) на таджикском языке в систему ЦВЭ.

Как известно, в общеобразовательных учреждениях (ОУ) республики таджикский язык и таджикская литература считаются важными учебными дисциплинами. Однако до настоящего времени вопросы оценки письменных знаний и навыков мышления учащихся ОУ республики, а также недостатки в преподавании этих предметов не были специально и всесторонне изучены и исследованы. Если письменные работы (диктанты и эссе) и их оценка и проводились, то только в некоторых ОУ городов и районов, и полученные результаты нигде не публиковались. Также имеются факторы, влияющие на результат оценивания работ подобного рода – субъективность экспертов, неравный доступ учащихся и абитуриентов к экзамену, отсутствие научной

основы инструментария проверки, что не позволяет говорить об объективности результатов проверки.

Традиционные методы оценки письменных знаний и навыков студентов, через такие письменные работы, как диктанты и эссе, применяемые в настоящее время в ОУ республики, не соответствуют требованиям (критериям) фактической оценки учебных достижений (знаний и навыков) учащихся. Проведение тестов и экзаменов, подверженных влиянию человеческого фактора, включая субъективность экспертов при оценке письменных работ, неравный доступ к тестам или экзаменам, применение необоснованных инструментов диагностики, не позволяет точно и объективно определить фактический уровень письменных знаний и навыков обучающихся.

Анализ методов оценки письменных знаний и навыков учащихся на различных уровнях образования, апробаций письменных работ (диктант и эссе) и результатов письменной работы (эссе) по таджикскому языку на ЦВЭ в ОУ ВПО выявил ряд недостатков и несоответствий в оценке письменных знаний и навыков абитуриентов, в том числе:

- несоблюдение учителями таджикского языка и литературы критериев оценки письменных работ, утверждённых МОиН РТ;

- наличие человеческого фактора в процессе оценивания письменных работ, несоответствия в оценке, научная необоснованность инструментов оценки письменных знаний и навыков учащихся;

- отсутствие научных исследований качества преподавания таджикского языка и литературы в СОУ республики и причин низкого уровня письменных знаний и навыков и недостаточного развития критического мышления у учащихся;

- отсутствие научных исследований письменных работ в ОУ и использование письменных работ в качестве важного инструмента оценки письменных знаний и навыков учащихся;

– отсутствие научных исследований системы оценки письменных знаний и навыков учащихся, единой системы оценки – критериев оценки письменных работ – эссе, написанных учащимся СОУ.

С учётом этих несоответствий, недостатков и факторов, влияющих на процесс оценки письменных знаний и навыков учащихся и их результаты, внедрения в Таджикистане системы ЦВЭ, основанной на принципах справедливости, прозрачности и равного доступа [25, с. 12-13], и того, что НЦТПРТ впервые в Таджикистане был разработан научно обоснованный инструмент (единые критерии) оценки письменных знаний и навыков (эссе) абитуриентов, применённый на ЦВЭ в 2018 году, в результате чего был выявлен фактический уровень письменных знаний и навыков абитуриентов, а также сделаны выводы относительно уровня и качества преподавания таджикского языка и литературы в СОУ республики, данный вопрос был исследован нами.

Актуальность темы и недостаточное количество полномасштабных исследований по этому вопросу на сегодняшний день, его теоретическая сущность и практическая необходимость определили тему диссертации.

Степень изученности темы. Написание письменных работ, включая диктанты, изложения, сочинения и эссе, во всех СОУ – одно из важнейших средств оценки учебных достижений учащихся и абитуриентов, в частности, письменных знаний и навыков и умения выражать мысли.

Важные психологические, физиологические и педагогические аспекты использования письменных работ на различных уровнях образования, классификация письменных работ, методики оценки знаний и компетенций учащихся посредством тестов и письменных заданий всегда было предметом изучения и исследований специалистов в этой области. Эти вопросы всесторонне изучены в исследованиях таких известных в данной области учёных, как: Козиджонов М. [15; 16], Лутфуллоев М., Тагоев С. [20], Мирон Т., Ходжаев

К., Исломов Ш. [21], Мулло А. [22], Ахмадов М. [2], Зиёев М.Н., Эрматова У.С., Алиев А.Б., Зоолишоева Б.Ф. [12], Олимова Ф.К. [12; 24], Балыхина Т.М. [3], Андерсен П., Морган Дж. [1], Ким В.С. [13], Звонников В.И., Челышкова М.Б. [10; 11], Носачёва Н.В. [23] и другие.

Относительно эссе как формы письменной работы и оценки письменных знаний и навыков учащихся посредством этой формы письменной работы можно отметить ценные труды таких учёных, как: Камолиддинов Б., Ходжаев Д. [8], Шодиев М., Азимов Дж. [35], Олимова Ф. [24], Брилёнова Н. [7], Зацепин К.А. [9], Звонников В.И., Челышкова М.Б. [10; 11], Лисицина О.С. [19], Тютюнова С.А. [33] и другие.

Однако до сих пор не проводилось научных исследований по внедрению эссе как формы письменной работы в систему образования и его использованию в ОУ страны, по оценке письменных знаний и навыков учащихся посредством этой формы письменной работы, а также по первому использованию данного вида письменной работы на вступительных экзаменах в ОУ СиВПО Таджикистана и оценке письменных знаний и навыков абитуриентов по единому и научно обоснованному критерию. Этот важный вопрос впервые изучается и исследуется в Таджикистане диссертантом.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Исследования непосредственно связаны с основными целями и задачами НЦТПРТ, с научно-исследовательскими программами Таджикского государственного медицинского университета (ТГМУ) имени Абуали ибн Сино, с основными принципами государственной политики в области образования, закрепленными в Законе Республики Таджикистан «Об образовании» [17], «Национальной концепции образования Республики Таджикистан» [14], «Государственном стандарте общего образования Республики Таджикистан» [28], «Национальной стратегией развития образования Республики Таджикистан до

2020 года» [29], «Национальной стратегией развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года» [30]. К основным задачам НЦТППРТ относятся мониторинг и оценка качества образования, проведение исследований и оценка уровня знаний учащихся начальных, основных и средних общеобразовательных учреждений с использованием современных инструментов и методов оценки знаний, а также передовых технологий. Проведение научно-методической работы, внедрение инновационных и коммуникационных технологий в науку и производство, а также внедрение результатов научных исследований в различные сектора экономики страны, что входит в число важных пунктов научно-исследовательских программ ТГМУ имени Абу Али ибн Сино. Создание нормативно-методической базы и инфраструктуры для национальной системы оценки качества образования, разработка и внедрение эффективной системы и институциональных механизмов оценки качества образования (на всех уровнях) на основе компетентностного подхода, разработка национальных рамок оценки качества образования, оценка уровня подготовки учащихся и выпускников образовательных учреждений по трём направлениям: личностные результаты, результаты систематической деятельности и предметные результаты, которые одновременно оценивают деятельность образовательных учреждений, повышают качество образования на всех уровнях и готовят специалистов, отвечающих требованиям рынка труда, – вот важные вопросы, выделенные в вышеупомянутых нормативно-правовых актах.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Исследование основы теоретической и практической разработки письменной работы (эссе) как объективного средства оценки учебных достижений учащихся и оценки уровня письменной грамотности и речи, мировоззрения, мыслительных и логических навыков, а также правильного и связного

выражения мыслей абитуриентов (выпускники СОУ), участвующих в ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан, на основе единых и научно обоснованных критериев. Научные результаты исследования основаны на научно обоснованной теории и проверены на практике при выполнении письменной работы (эссе) на ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан.

Задачи исследования. Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи:

- исследование и обсуждение видов письменных работ по дисциплинам таджикский язык и таджикская литература, включая диктанты, сочинение, реферат и эссе в СОУ, которые используются в качестве инструмента для оценки письменных знаний и навыков учащихся;

- обосновать разницу и сходство между эссе и сочинением;

- рассмотреть процедуру разработки критериев оценки письменной работы (эссе) по таджикскому языку, использованных на ЦВЭ;

- определение уровня письменных знаний и навыков абитуриентов по таджикскому языку и литературе с использованием научно обоснованных инструментов.

Объект исследования. Письменная работа (эссе) по таджикскому языку, критерии оценки эссе, использованные на ЦВЭ в 2018 году, и результаты, полученные абитуриентами на экзамене по письменной работе (эссе) являются объектами исследования.

Предмет исследования. Педагогические и психологические аспекты письменной работы: сочинение и эссе, процесс преподавания таджикского языка и таджикской литературы в СОУ, методика оценки письменных знаний и навыков абитуриентов на основе результатов письменной работы (эссе) являются предметом исследования.

Гипотеза исследования. Объективная, прозрачная и справедливая оценка учебных достижений (знаний и навыков)

учащихся СОУ и абитуриентов на ЦВЭ обуславлена повышением уровня знаний и компетенций обучающихся, а также улучшением качества преподавания таджикского языка и таджикской литературы в СОУ при условии, что:

1) написание сочинение и эссе следует включить в качестве важной части учебного материала в учебную программу по таджикскому языку и таджикской литературе;

2) сочинения и эссе следует использовать надлежащим образом в качестве важного инструмента для мониторинга и оценки грамотности и творческих способностей учащихся;

3) необходимо разработать и внедрить единые критерии оценки письменных работ (эссе) в соответствии с требованиями;

4) при оценке письменной работы (эссе) учащегося (абитуриента) его грамотность, стиль изложения, самостоятельность изложения и личные рассуждения должны оцениваться объективно на основе требований критериев оценки, а не на основе личного мнения эксперта или конкретного явления;

5) в рамках курсов переподготовки и повышения квалификации преподавателей таджикского языка и таджикской литературы в связи с требованиями компетентностного подхода к преподаванию научить их правильно оценивать эссе и письменные работы по единому стандарту;

6) низкие показатели результатов письменных работ (эссе) абитуриентов на ЦВЭ 2018 года должны быть изучены и обсуждены на уровне ОУ, местными органами управления образованием в районах, городах и областях с участием специалистов и учителей, и на основе этих обсуждений должны быть приняты решения научно-практического характера.

Этапы, место и периоды исследования. Исследование проводилось в два этапа: в ОУ выбранных городов и районов, а также в НЦТППРТ.

Первый этап (2011–2017 гг.) включает изучение и анализ специализированной научно-методологической литературы и проведение экспериментов с целью определения уровня исследований по данной проблеме. В этот период были определены теоретические основы и основные направления исследования: установлены цели, задачи, разработаны оценочные инструменты и критерии оценки. На основе научно-методологической литературы разработанные оценочные инструменты и критерии оценки были апробированы (проверены) среди учащихся СОУ республики. Для изучения эффективности оценочных инструментов и подготовки абитуриентов к письменной части ЦВЭ в ОУ ВПО в 2017-2018 гг. был проведён пилот.

На втором этапе (2018–2024 гг.) в 2018 году в ЦВЭ в ОУ ВПО на основе разработанных и апробированных инструментов оценки была включена письменная часть – эссе. На основе анализа результатов письменной части (эссе) экзамена в 2019-2024 гг. был подготовлен научный материал в соответствии с темой исследования.

Теоретические основы исследования включают теоретические и практические методы, соответствующие объекту и предмету работы, в том числе:

- изучение и исследование научной и методической литературы по изучаемой теме, анализ учебных программ и методических пособий по таджикскому языку и литературе;
- исследование педагогического оценивания посредством письменных работ, предписывающих, исследовательских и пилотных экспериментов, научных наблюдений, всестороннего анализа качества инструментов оценки, проведения письменной части экзамена (эссе) и сравнительного анализа полученных результатов;
- анализ и обработка полученных данных с использованием новых методов и технологий.

Источники информации. Информация, включённая в исследование, почерпнута из Закона Республики

Таджикистан «Об образовании», нормативно-правовых актов Республики Таджикистан, «Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года», «Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года», «Государственного стандарта общего образования в Республике Таджикистан», «Порядка проведения централизованных вступительных экзаменов в образовательные учреждения среднего и высшего профессионального образования Республики Таджикистан», информационно-методического пособия «Справочник абитуриента», «Программы развития государственного языка на 2020-2030 годы», «Экзаменационной программы по таджикскому языку и литературе», стандартов и образовательных программ по таджикскому языку и литературе ОУ, а также из научно-методических работ видных отечественных и зарубежных учёных в области педагогики, теологии, методов обучения и воспитания и др.

Эмпирические предпосылки. Эмпирическую основу исследования формируют научные данные, полученные на основе результатов письменной работы (эссе) – одного из технологически продвинутых, надёжных и объективных методов оценки и контроля качества образования. Преимущество и надёжность этого метода оценки проявляются в научной обоснованности оценочного инструмента – письменной работы (эссе), что определено на основе проверки, а также в надёжности оценки, включая создание единых условий для экзаменуемых, справедливую и объективную оценку результатов на основе единых и научно обоснованных требований и критериев.

Исследовательская база. Исследование проводилось на основе экспериментальных, испытательных и информационных баз ОУ городов и районов республики, в том числе:

в городе Душанбе: Международная президентская школа, СОУ №34, СОУ №54 имени Лоика Шерали, СОУ №56, СОУ

№86, гимназия №74, СОУ №87 имени Шоди Ханифа, СОУ №24, СОУ №42, СОУ №72 имени Гульчехры Сулаймони, СОУ №16 им. И.Е. Душкин, СОУ №71 имени Юсуфа Акобирова, СОУ №100;

в городах и районах республиканского подчинения (ГРРП): СОУ №1 им. Х. Абдулхаирова в городке Гарм;

в городе Худжанд: Гимназия №4, Гимназия №24 имени Бободжона Гафурова, СОУ №5, СОУ №19, СОУ №23 имени Абулкосима Фирдавси;

в городе Истаравшан: СОУ №5, СОУ №1 им. А. М. Горького;

в городе Канибадом: Гимназия №1 имени Эхсонбоя Бозорова, СОУ №2;

в городе Пенджикент: СОУ №71;

в районе Бободжона Гафурова: Гимназия №1 имени Абдурасула Нозирова, Государственное учреждение «Специализированная школа для одарённых учащихся»;

в городе Бохтар: СОУ №3, СОУ №6 имени Лоика Шерали, СОУ №9, СОУ №11, СОУ №12 имени Анварбека Хамидова;

в районе Кушониён: СОУ №1;

в городе Куляб: СОУ №1 им. В. П. Чкалова, СОУ №6 им. Д. Назарова, СОУ №50 им. Ашура Сафара, СОУ №51 им. Худоёра Раджабова;

в районе Дангара: СОУ №2, СОУ №4;

в районе Восе: СОУ №1, СОУ №10;

в районе Джалолиддина Балхи: СОУ №2, СОУ №10;

в районе Шахритуз: СОУ №1, СОУ №4;

в городе Хорог: Государственное образовательное учреждение «Президентская школа для одарённых детей».

Результаты исследования основаны на письменных работах (эссе) на таджикском языке 14 875 абитуриентов, принявших участие в ЦВЭ-2018 года.

Научная новизна исследования. В исследовании проанализированы педагогические и психологические аспекты написания эссе в рамках ЦВЭ в ОУ СиВПО

Республики Таджикистан и полученные результаты, основанные на точной методике оценки письменных знаний и навыков абитуриентов. На основе проведённого анализа впервые в Таджикистане:

- разработана научно обоснованная методика использования письменных работ (эссе) по таджикскому языку на ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан;

- проанализировано посредством новых методов качество письменных знаний и навыков по таджикскому языку абитуриентов и определена их дальнейшая пригодность для использования;

- на основе требований системы ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан и требований к написанию эссе в образовательных учреждениях было разработано руководство «Эссе: методические рекомендации по написанию, проверке и оцениванию» для преподавателей и учащихся СОУ;

- уровень письменных знаний и навыков, способность творчески и самостоятельно выражать мысли на таджикском языке оценивались посредством точных и надёжных научных инструментов, а также новых методов и критериев оценки.

Основные положения, выносимые на защиту:

- теоретические основы и практические аспекты разработки и использования критериев оценки письменных работ (эссе) по таджикскому языку и таджикской литературе в педагогической оценке и системе ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан;

- соответствие или применимость критериев оценки письменных работ (эссе), разработанных на основе стандартов и учебных программ по таджикскому языку и таджикской литературе, а также требований системы ЦВЭ;

- методы оценки письменных знаний и навыков и способности абитуриентов самостоятельно и творчески выражать свои мысли;

- анализ учебных достижений учащихся СОУ на основе письменных работ (эссе) и способов повышения уровня

письменных знаний и навыков, а также развития мышления и мировоззрения обучающихся.

Теоретическая и практическая значимость исследования:

- выявлены педагогические и психологические аспекты письменной работы (эссе) по дисциплинам таджикский язык и таджикская литература;

- исследованы теоретические и практические основы письменной работы (эссе) как средства определения письменных знаний и навыков и компетенций учащихся, а также обозначена разница и сходство между сочинением и эссе;

- обозначены теоретические основы введения письменной работы (эссе) в систему ЦВЭ;

- разработаны требования к письменным работам (эссе) и критерии оценки письменных работ (эссе), которые могут быть использованы в качестве точного инструмента для оценки письменных знаний и навыков и компетенций учащихся и студентов образовательных учреждений;

- результаты исследования будут способствовать развитию системы точной и объективной оценки письменных знаний и навыков учащихся в образовательных учреждениях;

- результаты исследования способствовали разработке руководства «Эссе: методические рекомендации по написанию, проверке и оцениванию» [9-А; 10-А];

- результаты исследования будут способствовать улучшению преподавания таджикского (государственного) языка и таджикской литературы в СОУ, а также повышению качества образования.

Степень достоверности результатов исследования. Точность и достоверность полученных результатов и сделанных выводов, основанных на методах, соответствующих целям и задачам исследования, были подтверждены на основе последовательных испытаний и практического опыта в процессе проведения ЦВЭ в ОУ СВПО. Достоверность результатов исследования также

подчеркивалась в научных статьях диссертанта и его докладах на национальных и международных конференциях.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация соответствует паспорту специальности 5.3.5.3. Теория и методики преподавания таджикского языка.

Личный вклад автора. Что касается вопроса о введении письменной работы (эссе) в систему ЦВЭ с целью «определения и оценки письменной речи абитуриентов, их мыслительных способностей, выводов, правильного и связного выражения своих мыслей» [25, с. 61] и, в этом контексте, развития письменной речи учащихся и «содействия повышению уровня знаний учащихся образовательных учреждений республики, в том числе повышению их знаний и грамотности на таджикском (государственном) языке» [25, с. 8], диссертант в 2011-2013 гг. в составе рабочей группы от НЦТ по внедрению письменной работы в систему ЦВЭ участвовала в апробации письменных работ (диктантов и эссе), в 2016-2017 гг. – в апробации письменного экзамена (эссе), в 2018 году – в качестве руководителя рабочей группы экспертов письменных работ (эссе) абитуриентов и в этом контексте внёс свой вклад в разработку нормативные документы: «Методические рекомендации по написанию письменной работы (эссе)» (2013), «Методические рекомендации по написанию письменной работы (эссе)» (2016), «Методические рекомендации по написанию, проверке и оцениванию письменной работы (эссе)» (2017), «Методические рекомендации по написанию, проверке и оцениванию письменной работы (эссе)» (2018), которые помогли подготовить выпускников СОУ к письменному экзамену (эссе). Также, после объявления результатов письменной части ЦВЭ-2018, в соответствии с решением Совета МОиН РТ от 27.08.2018, №16/31 о введении с 1 сентября 2018 года в систему обучения во всех СОУ написание эссе, диссертант в

соавторстве с группой специалистов опубликовала пособие «Эссе: методические рекомендации по написанию, проверке и оцениванию (пособие для преподавателей и учащихся общеобразовательных, начальных и средних профессиональных образовательных учреждений)» (2022) и, с изменениями и дополнениями «Эссе: методические рекомендации по написанию, проверке и оцениванию (пособие для преподавателей и учащихся общеобразовательных, начальных и средних профессиональных образовательных учреждений)» (2025), на которое опираются преподаватели таджикского языка и таджикской литературы при обучении учащихся написанию эссе и оцениванию их письменных знаний и навыков.

Впервые в республике диссертантом был проведён анализ результатов успеваемости абитуриентов (письменные знания и навыки) с использованием новой методики оценки, определяющей уровень письменных знаний и навыков и развитие мышления и мировоззрения абитуриентов. С 2011 года диссертант непосредственно участвует в разработке и совершенствовании критериев оценки письменных работ (эссе) в качестве члена рабочей группы НЦТППРТ и опубликовала в общем 14 научно-методических руководств и статей в этой области.

Утверждение и внедрение результатов диссертации в практику (донесение основных положений диссертации на конференциях, совещаниях, семинарах и других научных симпозиумах). Отдельные пункты и основные результаты исследования обсуждались на кафедре таджикского языка ТГМУ имени Абуали ибн Сино. Первые учебно-методические и научные рекомендации диссертации были опубликованы в 2011-2025 гг. в виде методических рекомендаций по орфографии таджикского языка, тестовым заданиям для абитуриентов ОУ СиВПО Республики Таджикистан, по написанию эссе, его проверке и оцениванию в соответствии с требованиями на ЦВЭ. В 2017-2025 гг. методическое пособие «Методические

рекомендации по написанию письменной работы (эссе)» вышло в новом издании. Результаты исследования по диссертации также были представлены на двух международных конференциях и одной республиканской конференции в научном докладе.

Публикации по теме диссертации. Диссертант на основе темы и содержания диссертации опубликовал 4 научные статьи в научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией (ВАК) при Президенте Республики Таджикистан, 4 статьи из материалов научно-практических конференций национального и международного уровня, а также 6 методических пособий.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка литературы (205 наименований) и приложений. Общий объём диссертации составляет 182 страницы, напечатанные на компьютере, включая 59 рисунков, 21 таблицу и 2 приложения.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении определяется актуальность темы исследования, уровень изучения темы, цель, объект, предмет, гипотеза и задачи исследования, представлены теоретико-методические основы исследования, представлена информация о научных инновациях, основные аргументы, предложенные для защиты, теоретическая и практическая значимость исследования, точность и достоверность результатов исследования, эмпирическая база исследования, экспериментальная и практическая база, а также структура работы.

Первая глава диссертации, «Теория и практика использования письменных работ в оценивании учебных достижений учащихся», состоит из 3 разделов, в которых рассматриваются педагогические и психологические аспекты написания письменных работ по таджикскому языку и таджикской литературе, классификация письменных работ на диктант, изложение, сочинение, реферат и эссе, как средств

оценки знаний и компетенций учащихся, а также различия и сходство между сочинением и эссе.

В первом разделе первой главы, «Педагогические и психологические аспекты разработки письменной работы: классификация письменных работ», речь идёт о важности письменной работы в развитии письменной и устной речи, а также об оценке компетенций учащихся, включая такие базовые понятия, как диктант, сочинение, эссе, реферат и т. д. и представлены и проанализированы взгляды учёных на эти виды письменных работ.

В этом разделе рассматриваются педагогические и психологические аспекты разработки письменных работ и их классификация, дидактические аспекты развития письменной и устной речи и компетенций учащихся в работах таких учёных, как: Козиджонов М. [15; 16], Лутфуллоев М., Тагоев С. [20], Мулло А. [22], Ахмадов М. [2], Зиёев М.Н., Эрматова У.С., Алиев А.Б., Зоолишоева Б.Ф. [12], Олимова Ф.К. [12; 24] и других, и на этой основе подчёркиваются педагогические и психологические аспекты и задачи письменной работы – важность диктанта, изложения, сочинения, реферата и эссе в развитии талантов и мышления, укреплении памяти, систематизации изложения, беглости речи и в целом – письменных знаний и навыков и способностей учащихся.

Второй раздел первой главы, «Эссе – инструмент оценки знаний и компетенций учащихся», содержит информацию о введении эссе как важнейшего инструмента оценки учебных достижений, особенно письменных знаний и навыков учащихся, во всех ОУ республики, наряду с диктантом, изложением, сочинением и рефератом. В этом разделе подчёркивается, что в пособиях, статьях и трудах отечественных и зарубежных учёных эссе рассматривается как вид письменной работы и средство оценки знаний и навыков учащихся.

Согласно разного рода литературе и рекомендациям, эссе представляет собой относительно свободное обсуждение заданной темы учащимся/студентом. Написание эссе

предполагает два важных фактора:

- 1) развитие письменной речи;
- 2) развитие аналитических навыков.

Цель эссе – развить такие навыки, как самостоятельное творческое мышление и умение излагать собственные мысли.

В этом разделе также рассматривается вопрос о том, относится или не относится эссе к тестовому заданию, а также его преимущества и ограничения при проверке письменных знаний и творческих навыков учащихся/студентов.

В **третьем разделе первой главы, «Основные различия и сходства между эссе и сочинением»** рассматривается популярность слова «сочинение» среди преподавателей и учащихся ОУ, а также недавнее использование французского слова «essé» в таджикской системе образования в связи с требованиями ЦВЭ, и использование эссе, наряду с сочинением и другими видами письменных работ, для оценки учебных достижений (знаний и компетенций) учащихся. , В этом разделе диссертации подчёркивается, что при написании сочинение и эссе учащиеся должны уметь правильно писать слова с точки зрения орфографии и стиля, использовать грамматические средства языка и выражать свои мысли логично и последовательно, так как сочинение и эссе играют важную роль в формировании личности и в развитии мировоззрения и самосознания учащиеся. Также обозначены различия и сходство между эссе и сочинением, которые подробно рассматриваются.

Вторая глава диссертации, «Письменная работа (эссе) в системе централизованных вступительных экзаменов», состоит из трёх разделов и содержит подробную информацию о теоретических основах внедрения письменной работы (эссе) в систему ЦВЭ, апробации инструмента для оценки письменной работы в 2011-2013 гг., апробации инструмента и процедуры проведения письменной работы (эссе) в 2016-2017 гг..

Первый раздел второй главы, «Теоретические основы

введения письменной работы в систему централизованных вступительных экзаменов» содержит информацию о внедрении ЦВЭ в Республике Таджикистан, о теоретических основах введения письменной работы (эссе) на таджикском языке в систему ЦВЭ в качестве обязательной письменной части экзаменов для всех абитуриентов (независимо от языка обучения и выбранной специальности).

В этом разделе подчёркивается, что в системе ЦВЭ, внедрённой в 2014 году, ещё в 2013 году после поэтапных апробаций письменных работ (диктантов и эссе) в 2011 и 2012 гг., письменная работа (эссе) на таджикском (государственном) языке рассматривалась как одна из обязательных частей ЦВЭ для всех абитуриентов (независимо от языка обучения и выбранной специальности). Однако, учитывая результаты пилота системы ЦВЭ в 2013 году и тот факт, что ЦВЭ в республике будут проводиться впервые, в 2014 году введение письменной части (эссе) было отложено до 2018 года.

Письменная часть экзамена – написание эссе была введена в систему ЦВЭ для абитуриентов, выбравших 3-й кластер (филология, педагогика и искусство) по распоряжению Администрации Президента Республики Таджикистан в 2018 году, что являлось фундаментальным нововведением, отвечало одной из целей НЦТППРТ: «содействию повышения уровня знаний учащихся образовательных учреждений республики, в том числе повышению их знаний и грамотности на таджикском (государственном) языке» [25, с. 8].

Во **втором разделе второй главы** диссертации, **«Апробация инструмента письменной работы в 2011-2013 годах»**, представлена подробная информация об апробациях письменных работ, проведённых в 2011-2013 гг. с целью определения видов письменной части ЦВЭ и разработки нормативных документов – инструкций по написанию письменных работ и критериев оценки письменных работ.

Рабочей группой НЦТ, членом которой являлся

диссертант, были разработаны критерии оценивания письменных работ, включая эссе, на основе требований «Учебной программы по таджикскому языку (для V-XI классов)» [5] и «Учебной программы по таджикской литературе для V-XI классов» [6]. Разработанные критерии оценивания с изменениями и добавлениями использовались при оценивании письменных работ (эссе) в 2013 и 2016-2017 гг., а также при оценивании письменной части ЦВЭ (эссе) в 2018 году.

В третьем разделе второй главы, «Апробация инструмента и процедуры написания эссе в 2016-2017 годах», рассмотрены основные вопросы, касающиеся письменных работ, которые проводились и оценивались в 2016 и 2017 гг.. В том числе:

1) эффективность критериев оценки письменной работы (эссе);

2) надлежащая организация вопроса подготовки учителей, которые будут участвовать в проверке письменных работ (эссе);

3) проведение оценивания и мониторинг процесса оценивания с меньшим количеством экспертов (обеспечение безопасности при транспортировке материалов из НЦТППРТ в центры по оцениванию и обратно в НЦТППРТ);

4) организация центров по оцениванию письменных работ (эссе) и работы в них;

5) своевременный ввод данных, анализ и формирование результатов с использованием информационно-коммуникационных технологий, а также предоставление абитуриентам результатов экзаменов.

Указывается, что в пилоте 2016 года приняли участие 916 учащихся из СОУ городов Душанбе, Вахдат, Хисор и района Рудаки, в пилоте 2017 года – 8571 учащийся из 33 городов и районов республики, из которых 8278 учащихся (96,58%) обучались на таджикском языке, 178 (2,08%) – на русском языке и 115 (1,34%) – на узбекском языке. Результаты пилотов

показали, что письменная работа (эссе) и критерии её оценки, проверенные в нескольких этапах, являются приемлемыми и признаны эффективным средством измерения навыков и способностей целевых групп абитуриентов.

Третья глава диссертации, «Технология оценки уровня знаний и навыков абитуриентов на основе результатов письменной работы (эссе)», состоит из четырёх разделов. В этой главе рассматриваются основные требования к написанию письменной работы (эссе) и критерии её оценки в рамках ЦВЭ-2018, общие результаты учебных достижений абитуриентов на основе результатов письменной работы (эссе), представлен сравнительный анализ учебных достижений абитуриентов по регионам, а также рассмотрены факторы, влияющие на результаты учебных достижений абитуриентов.

В первом разделе третьей главы, «Требования к письменной работе и критерии оценки письменных работ (эссе) на централизованных вступительных экзаменах 2018 года», рассматриваются основные требования к написанию письменной работы (эссе) и критерии её оценки, использованные на ЦВЭ 2018 года. Эти требования и критерии оценки были установлены после пилота 2017 года, и их соблюдение считалось обязательным для абитуриентов.

Одно из главных требований к написанию письменной работы (эссе) – рекомендуемый объём эссе, который был определён исходя из времени (90 минут), отведённому на выполнение данного задания на ЦВЭ, – 2 страницы формата А4 (21х29,7 см). С учётом уровня подготовки абитуриентов, их знаний, навыков и способностей, рекомендуемый объёма был разделён на четыре части, условно отмеченных на полях листа для письменной работы (эссе) цифрами 0, 1, 2 и 3 [32, с. 17-18]: 0 (ноль) – пустой лист или объём эссе менее половины страницы, 1 (единица) – объём эссе более в одну страницу, 2 (два) – объём эссе до полутора страниц и 3 (три) – объём эссе от полутора до двух страниц (Таблица 1).

Таблица 1. **Объём письменной работы (эссе)**

Объём	Комментарий
0	пустой лист или объём эссе менее половины страницы
1	объём эссе более в одну страницу
2	объём эссе до полутора страниц
3	объём эссе от полутора до двух страниц

Ещё одно требование – написание письменной работы в соответствии со структурой эссе: абитуриент должен выразить свои мысли в рамках темы в кратком введении, тезисах – «основном содержании, кратко изложенном в одном или нескольких предложениях и требующем доказательств (рассуждений, краткого изложения мысли)» [32, с. 7], и заключении. В каждом тезисе абитуриент приводит логические доказательства правильности мысли. Аргументы в поддержку утверждения (высказывания великих учёных и писателей, цитаты из литературных, исторических и политических произведений, примеры из жизни известных личностей или собственные наблюдения автора) приводятся для доказательства или усиления основной идеи или мысли. Если для выраженных мыслей (тезиса) приводится один или несколько аргументов, рассуждения автора считаются правильными, а тема полностью рассмотренной. Полнота эссе, то есть всестороннее рассмотрение темы, зависит от логической связи введения, тезисов и заключения [6-А; 8-А; 9-А; 10-А].

В соответствии с вышеуказанными требованиями в критерии оценивания, используемые на пилотах 2016-2017 гг., по согласованию с МОиН РТ были внесены изменения. При оценивании письменной работы (эссе) учитывается содержание и соблюдение правил орфографии, грамматики, пунктуации и стиль [25, с. 61-68; 32, с. 10].

Содержание письменной работы должно отвечать 4 требованиям: соответствие содержания теме, заключение, доказательства, логика и порядок изложения.

Согласно установленным критериям, если эссе, написанное абитуриентом, соответствовало требованиям и не содержало ошибок или имело 1-2 нарушения правил орфографии и пунктуации и 1 нарушение правил грамматики и стиля, то такая работа оценивалась максимум в 30, 27 и 24 очка, соответственно, с учётом объёма – 3, 2 и 1:

- 18 очков за содержание, исходя из объёма эссе (1, 2 и 3);
- если в тексте отсутствовали ошибки, исходя из объёма эссе, начислялось
  - 12 очков (объём – 3),
  - 9 очков (объём – 2),
  - 6 очков (объём – 1).

В свою очередь, 18 очков за содержание эссе начислялось по 4 критериям, включая 0, 1, 2, 3 очка за соответствие содержания теме и заключению, и 0, 2, 4, 6 очков за аргументацию, а также порядок и логическое изложение. Согласно указанным критериям, если объём эссе – 0, работа не оценивалась ни по одному из критериев.

Во втором разделе третьей главы, «Методика оценки результатов, достигнутых абитуриентами на письменном экзамене в виде эссе», рассматриваются результаты, достигнутые абитуриентами на основе написанных ими эссе (сочинение).

Анализ показывает, что результаты, достигнутые абитуриентами, не являются вполне удовлетворительными, исходя из четырёх критериев оценивания содержания (Рис. 1).

Рисунок 1. Распределение абитуриентов по результатам четырёх критериев оценки содержания письменной работы (эссе)

Как видно из данных рисунка 1, по указанным критериям от общего количества абитуриентов 6,18% очков не набрали, 16,54% находятся в диапазоне от 1 до 5 очков, 66,46% – в диапазоне от 6 до 12 очков. Доля абитуриентов, набравших от

13 до 17 очков, составляет 9,73%. И только 1,09% (162 абитуриента из 14 875) набрали максимально возможное количество очков (МВКО) – 18. Среднее очко абитуриентов по указанным критериям – 7,85, что составляет 43,61% от МВКО (18).

Оценка письменных работ (эссе), написанных абитуриентами, проводилась в соответствии с правилами орфографии, грамматики, пунктуации и стиля. Выявлено, что показатели, достигнутые большинством абитуриентов, неудовлетворительны (Рис. 2).

Рисунок 2. Распределение абитуриентов по критерию «Грамотность».

Как видно из данных рисунка 2, от общего количества абитуриентов большинство (65,36%) по грамотности (соблюдение правил орфографии, грамматики, пунктуации и стиля) набрали 1- 6 очков. Доля абитуриентов, набравших 7-10 очков, составила 19,36%, 11-12 очков – 2,83% (420 абитуриентов из 14 875), то есть написали эссе либо без ошибок, либо допустили 1-2 орфографические/пунктуационные ошибки и/или 1 грамматическую/стилистическую ошибку. 1 852 (12,45% от 100%) абитуриента очков по указанному критерию не набрали. Среднее очко абитуриентов по этому критерию – 3,97, что составляет 33,10% от 12 очков.

Подсчёт очков, набранных абитуриентами по всем критериям (содержание и грамотность – соблюдение правил орфографии, грамматики, пунктуации и стиля), показал, что результаты не могут быть признаны как удовлетворительные (Рис. 3).

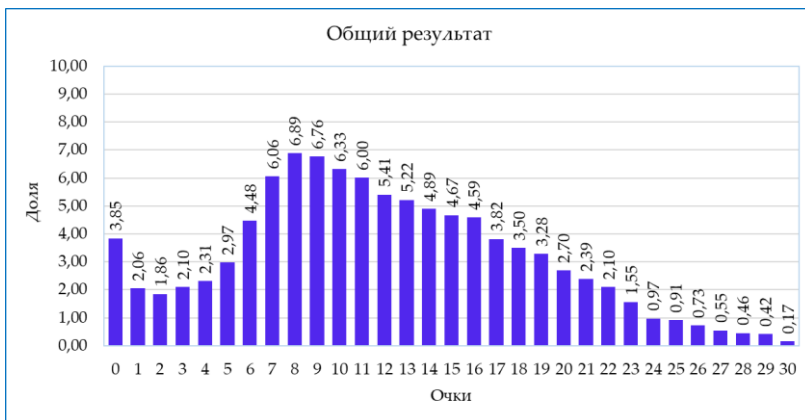

Рисунок 3. **Оценивание** по критериям «Содержание» и «Грамотность».

Как видно из данных рисунка 3, доля абитуриентов, набравших до 50% (от 0 до 15 очков) от МВКО, составляет 71,85%, из них 3,85% (572 абитуриента) не набрали очков, 11,29% набрали от 1 до 5 очков, 56,71% (большинство) набрали от 5 до 15 очков. Доля абитуриентов, набравших более 50% (от 16 до 30 очков) от МВКО, составляет 28,15% от 100%, из них 23,93% набрали от 16 до 23 очков, 4,05% – от 24 до 29 очков, и только 0,17% (25 абитуриентов) набрали 30 очков (МВКО). Среднее очко абитуриентов по всем критериям – 11,82, что составляет 39,40% от МВКО (30).

Согласно критериям оценки письменной работы (эссе), лишь у 4,22% абитуриентов письменное изложение мыслей является полным, логически связанным и содержание отвечает теме эссе. Эта группа абитуриентов смогла выразить свои личные мысли, обосновать и аргументировать их, сделать выводы. В их работе соблюдалась логика выражения и последовательность мысли. Поэтому по письменной работе

(эссе) эти абитуриенты набрали соответствующее количество очков.

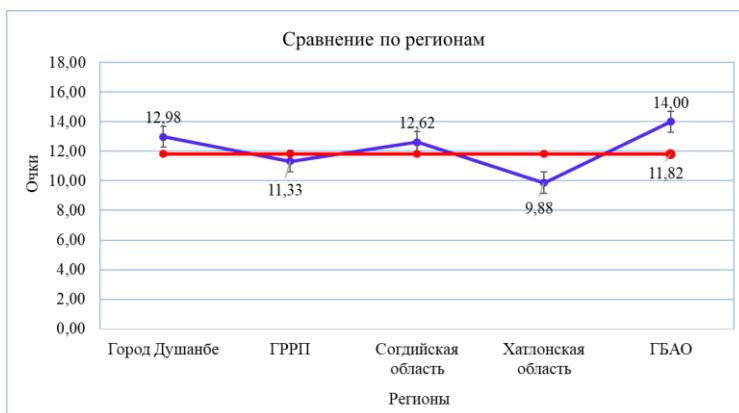
В третьем разделе третьей главы диссертации, «Сравнительный анализ результатов, достигнутых абитуриентами по регионам республики», рассматривается количество абитуриентов, участвовавших в экзамене 2018 года, из каждого региона и из республики в целом, а также проводится сравнительный анализ средних очков абитуриентов из каждого региона.

Согласно данным НЦТППРТ [34], письменная работа (эссе) была предложена 15 370 абитуриентам, из них 14 875 (96,78%) абитуриентов писали работу на таджикском языке. Наименьшее количество участников – 1 (район Мургаб) и 8 (город Истиклол), наибольшее – 718 (район Бободжона Гафурова). Количество абитуриентов из города Душанбе – 1 766, из ГРРП – 2 593, из Согдийской области – 3 748, из Хатлонской области – 6 038, из Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) – 729.

Одним из важных требований при оценке учебных достижений является определение среднего очка участников. Среднее очко – это общий показатель качества образования или уровня знаний и навыков определённой группы учащихся. Оно позволяет сравнивать уровень знаний и навыков одной или нескольких групп учащихся. Среднее очко определяется путём деления суммированных очков, набранных участниками, на количество участников [3, с. 79; 13, с. 108].

Исходя из количества абитуриентов каждого города и района и из общего количества абитуриентов, было рассчитано среднее очко. Среднее очко абитуриентов по письменной работе (эссе) по всей стране – **11,82, что составляет 39,40% от МВКО (30 очков).**

На рисунке 4 представлено соотношение средних очков абитуриентов по регионам.

Рисунок 4. Сравнение средних очков абитуриентов по регионам.

Как видно из данных рисунка 4, среднее очко абитуриентов из города Душанбе – 12,98, из Согдийской области – 12,62, из ГБАО – 14,00, что выше среднего очка по республике. Однако среднее очко абитуриентов из ГРРП (11,33) и Хатлонской области (9,88) ниже среднего очка по республике. Среднее очко абитуриентов из всех регионов составляет менее 50% от МВКО, то есть среднее очко абитуриентов из города Душанбе составляет – 43,27%, из Согдийской области – 42,07%, из ГБАО – 46,67%, из ГРРП – 37,77%, из Хатлонской области – 32,93%.

Если проанализировать и сравнить средние очки абитуриентов из всех регионов, используя интегрированный метод ранжирования, то, исходя из относительно более высоких средних очков, абитуриенты из ГБАО занимают 1-е место, из Душанбе – 2-е, из Согдийской области – 3-е, из ГРРП – 4-е, из Хатлонской области – 5-е.

В четвёртом разделе третьей главы, «Анализ факторов, влияющих на результаты учебных достижений абитуриентов», рассматриваются факторы, влияющие на результаты учебных достижений абитуриентов.

Результаты письменной работы (эссе) показали, что уровень учебных достижений (письменных знаний и навыков)

абитуриентов (выпускников СОУ республики) – неудовлетворительный, преподавание таджикского языка и таджикской литературы в ОУ идёт ненадлежащим образом. В связи с этим указывается ряд факторов, которые, по мнению автора диссертации, негативно влияют на результаты учебных достижений абитуриентов.

1. Ненадлежащее преподавание таджикского языка и литературы . Хотя такие важные документы, как «Национальная концепция образования Республики Таджикистан» [14], «Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года» [29] и «Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2030 года» [30], подчеркивают переход от традиционной системы, основанной на знаниях, к компетентностно-ориентированной системе образования и, таким образом, к повышению качества образования, выводу Таджикистана на мировой уровень и повышению конкурентоспособности качества образования, результаты письменной работы (эссе) показывают, что преподавание таджикского языка и литературы в ОУ по-прежнему осуществляется по традиционной системе, основанной на знаниях, или на системе классных занятий.

Результаты письменного экзамена (эссе) показывают, что творческие способности, самостоятельность и инициативность мыслить у абитуриентов не развиты. Как мы уже отмечали, они не могут подкрепить свои мысли доказательствами. Если же они и приводят доказательства, то, поскольку не могут вспомнить поэтические отрывки и слова великих людей, их аргументы оказываются неверными, необоснованными и не относящимися к теме. Конечно, это результат традиционной системы образования, основанной на знаниях.

2. Развитие речи у учащихся недостаточно развито. Результаты письменной работы (эссе) показывают, что письменная речь некоторых учащихся (выпускников) СОУ

республики недостаточно развита. Эта важная для учащихся проблема также связана с некорректным преподаванием таджикского языка и литературы в СОУ.

Действительно, развитие речи учащихся является одной из важнейших задач в рамках изучения родного (таджикского) языка и таджикской литературы.

По мнению методистов и учёных в данной области, развитие устной и письменной речи учащихся считается одним из важнейших вопросов образования. Сегодня очень эффективным инструментом в этом процессе является правильное использование письменных работ и новые методы обучения, особенно компетентностный подход к образованию – интерактивное обучение, направленное на формирование личности учащегося на уроках родного (таджикского) языка и таджикской литературы. Ведь именно таджикский язык как средство понимания реальности таджикского языка обеспечивает интеллектуальное развитие и творческие способности учащегося, развивает его абстрактное мышление, память и воображение, формирует навыки самостоятельной учебной деятельности, самообучения и самоприменения» [27, с. 5] и «именно на уроках литературы закладывается фундамент для формирования личности и развития всестороннего индивидуального научно-логического мышления, необходимого в обществе» [26, с. 5].

3. Недостаточное внимание к творческой деятельности учащихся. Действительно, развитие навыков, способностей и творческих способностей учащихся, наряду с преподаванием других предметов, является одной из важнейших задач качественного обучения таджикскому языку и таджикской литературе. Однако, поскольку преподавание таджикского языка и таджикской литературы в ОУ организовано ненадлежащим образом, творческие способности учащихся не развиваются должным образом.

В трудах методистов и учёных в данной области [12; 15; 16; 20; 21; 22; 24; 26] даны полезные рекомендации по

развитию творческих способностей учащихся, обеспечению их активности и самостоятельности на уроке, и в диссертации они рассматриваются как необходимые для использования учителями.

4. Неправильное внедрение написания эссе в образовательные учреждения. Эссе является показателем уровня письменных знаний, развития творческих способностей, результата учебной деятельности, широты мировоззрения и мыслей учащихся. Несмотря на то, что написание сочинение включено в учебный план и учебные программы ОУ с начальных классов и продолжается до конца 11-го класса, даже после окончания ОУ учащиеся по-прежнему не могут писать эссе. Конечно, этот вопрос в значительной степени зависит от методики преподавания таджикского языка и таджикской литературы, опыта и квалификации преподавателя.

Результаты письменных работ (эссе) показывают, что уровень письменных знаний большинства выпускников СОУ республики неудовлетворительный, а творческие способности и мировоззрение этих учащихся не развиты.

5. Отсутствие единой системы оценивания письменных работ. Ещё одним важным фактором, который, на наш взгляд, влияет на результаты успеваемости учащихся, является отсутствие единой системы оценивания письменных работ учащихся ОУ и абитуриентов на ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан. Отсутствие такой системы оценивания порождает недопонимания между преподавателями, что неизбежно сказывается на качестве обучения и результатах успеваемости. Действительно, в ОУ письменные работы, включая сочинения, оцениваются по требованиям, указанным в нормативных документах [27; 5; 6], по 5-балльной системе, но в системе ЦВЭ в соответствии с методическими указаниями, опубликованными НЦТППРТ [31; 32], эссе (письменные работы) оцениваются по-разному,

что диссертант показал во второй и третьей главах диссертации.

Разумеется, в ОУ преподаватели не могут нарушать установленную систему и использовать по своему усмотрению систему оценивания, предложенную НЦТППРТ. Поэтому, по мнению диссертанта, настало время установить единую систему оценивания письменных работ. С учётом вопроса перехода к 10-балльной системе, соответствующей системе оценивания письменных работ (эссе), предложенной НЦТППРТ, которой диссертант указал в своих методических пособиях [9-А; 10-А], эту систему следует внедрить во всех ОУ страны.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основании проведённого исследования, «Методика оценки письменных знаний абитуриентов по результатам централизованных вступительных экзаменов в образовательные учреждения среднего и высшего профессионального образования Республики Таджикистан – письменная работа (эссе)», можно сделать следующие выводы:

1. Использование письменных работ (диктантов, сочинений, эссе) на уроках родного (таджикского) языка и таджикской литературы является не только эффективным средством развития письменной речи учащихся, но и одним из важнейших средств оценки успеваемости, особенно письменных знаний и навыков учащихся (умения правильно выражать мысли и в этом контексте соблюдать языковые нормы и правила орфографии, грамматики, пунктуации и стиль) [1-А; 3-А; 11-А; 12-А; 13-А].

2. Эссе, как и сочинение, является письменным и творческим произведением учащегося. Это письменное выражение мыслей или жанр, подходящий для выражения личных мыслей, в котором в определённой последовательности излагается личное мнение по предложенной теме в кратком введении, размышлениях и доказательствах и заключении. Написание эссе требует от учащегося/студента глубоких знаний, склонности к размышлениям и легкости изложения [3-А; 6-А; 8-А ; 9-А; 10- А; 11- А].

3. Эссе, несмотря на свои отличия от сочинения, также имеет некоторые общие черты с этим видом письменной работы. С

помощью эссе и сочинения определяется и оценивается уровень письменной речи и грамотности учащихся, их мировоззрение, способность мыслить и делать выводы, а также умение правильно и связно выражать свои мысли. Оба вида письменной работы развивают критическое мышление учащихся посредством анализа литературного текста, размышления над важным вопросом и т. д. [1-А; 3-А; 10-А].

4. Эссе как форма письменной работы вошло в лексическую структуру таджикского языка, особенно его использованием среди учителей и учеников, в связи с требованием ЦВЭ в ОУ СиВПО [3-А; 6-А; 8-А; 12-А].

5. Инструмент письменной работы (эссе) и критерии её оценки, прошедшие проверку в несколько этапов и обладающие надёжностью, были представлены для использования в качестве основного инструмента оценки письменных знаний и навыков целевых групп абитуриентов на ЦВЭ в ОУ СиВПО [2-А; 3-А; 6-А; 8-А; 11-А; 12-А; 14-А].

6. Наряду с тестом, эссе является одним из наиболее важных и точных инструментов оценки письменных знаний и навыков и компетенций, особенно способности к самостоятельному анализу проблемы (творческое мышление, понимание и анализ проблемы, а также формулирование выводов), к правильному и связному изложению мыслей, уровня грамотности абитуриентов в рамках ЦВЭ и считается эффективным способом развития творческого мышления и навыков письменной речи учащихся [1-А; 3-А; 6-А; 8-А; 9-А; 10-А; 11-А; 13-А; 14-А].

7. Если тестовые задания на ЦВЭ в основном используются для проверки знаний и понимания, а также навыков и способностей к применению полученных знаний, то письменная работа (эссе) считается точным и надёжным инструментом для проверки письменных знаний и навыков, понимания, использования и применения, анализа и оценки, а также создания текста [3-А; 4-А].

8. Преподавание таджикского языка и литературы и государственного языка идёт ненадлежащим образом во всех общеобразовательных и образовательных учреждениях начального и среднего профессионального образования городов и районов республики. Преподаватели таджикского и государственного языка не уделяют должного внимания их изучению.

9. Анализ результатов письменной работы (эссе) в рамках ЦВЭ 2018 года показал, что уровень письменной речи, языковых знаний и грамотности, мышления и мировоззрения наибольшей части выпускников СОУ республики соответствует требованиям, однако диапазон мышления и мировоззрения, уровень письменной речи, языковых знаний и грамотности большинства учащихся неудовлетворителен – не развиты навыки самостоятельного выражения мыслей (творческое мышление – самостоятельное рассмотрение вопроса и формулирование выводов), отсутствует способность самостоятельно рассматривать проблему. Из-за недостатка языковых знаний и неразвитой письменной речи они не могут придерживаться логики и порядка изложения [1-А; 2-А; 12-А; 13-А].

10. Установлено, что диапазон мыслей, мировоззрение и уровень грамотности абитуриентов из нескольких городов и районов республики, в том числе Душанбе, Исфары, Канибодама, Бустона, Худжанда, Норака, Истаравшана, Хисора, Бободжона Гафурова, Ишкашима, Варзоба, Шугнона, Файзабода, Айни и Рошткала, являются удовлетворительными. В то же время результаты абитуриентов из районов Абдурахмона Джоми, Рашт, Бальджуон, Кушониён, Вахш, Джалолиддина Балхи, Нуробод, Дусти, Кубодиён, Лахш, Джайхун, Шахритус, Тоджикобод и Носири Хусрава по письменной работе (эссе) неудовлетворительные [12-А; 13-А].

11. Такие факторы, как ненадлежащее преподавание таджикского языка и литературы и отсутствие обучения написанию эссе в ОУ, неразвитая письменная речь учащихся, небрежное отношение к творческой деятельности обучающихся и отсутствие единой системы оценки письменных работ, негативно влияют на результаты успеваемости абитуриентов [2-А; 12-А; 13-А].

12. Отсутствие единой системы оценивания письменных работ (эссе) учащихся в СОУ и абитуриентов на ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан привело к недопониманию между преподавателями и является одним из факторов, способствующих снижению успеваемости учащихся [2-А; 12-А; 13-А].

Методические рекомендации по практическому применению результатов.

На основании результатов исследования можно

сформулировать следующие методические рекомендации по совершенствованию преподавания таджикского языка и литературы и повышению уровня письменных знаний и навыков учащихся СОУ республики.

1. Особое внимание следует уделить повышению педагогических навыков учителей таджикского языка и литературы, государственного языка в рамках курсов повышения квалификации и переподготовки в соответствии с требованиями компетентностного подхода в образовании. Программы подготовки учителей должны быть адаптированы к требованиям компетентностного подхода в образовании, чтобы они могли эффективно использовать активные методы и современные образовательные технологии на своих уроках.

2. Учителям необходимо использовать все эффективные средства на уроках литературы для углубления и обогащения понимания учащимися литературы как основного академического предмета, содержания и идеи литературного произведения, а также для развития чувства эстетики и гуманизма.

3. Следует уделять серьёзное внимание преподаванию таджикского языка и литературы, а также государственного языка в ОУ, особенно анализу прозаических текстов и поэтических фрагментов, фразеологических выражений, пословиц и изречений, а также анализу изречений великих деятелей науки, литературы и политики.

4. Работа с лексикой и её изучение должны стать одними из важных направлений деятельности учителей и учащихся на уроках таджикского языка и литературы, а также государственного языка, особенно обучение лексике на основе произведений прошлого, включая «Шахномэ» Абулькаси́ма Фирда́вси, поскольку это произведение является бесспорной энциклопедией таджикского народа и никакая сила и время не смогли разрушить его этнолингвистический характер и прекрасный и богатый язык. Из литературы XX века для изучения лексики таджикского языка следует использовать произведения Садриддина Айни, написанные элегантным и беглым языком.

5. Для развития творческих способностей, расширения кругозора учащихся в связи с внедрением новой системы образования, компетентностного подхода к обучению, следует

уделять внимание творческой деятельности учащихся СОУ, а также выделить дополнительные часы на развитие связной речи в рамках учебных программ по таджикскому языку и литературе для обучения написанию эссе. Вместо написания сочинений на 150 или 200 тем, следует обучать учащихся науке написания сочинений (эссе), уделять внимание изучению языка, методикам и правилам написания эссе, и постепенному освоению навыков написания эссе, чтобы учащиеся не тратили время на подготовку вспомогательных материалов.

6. Для эффективного развития творческого мышления и навыков письменной речи учащихся следует использовать такие методы, как пробуждение интереса посредством чтения художественной литературы, организация научно-литературных кружков и проведение конкурсов эссе по различным темам, в том числе в области физики, биологии, химии, математики, технологии и т. д.

7. При обучении написанию эссе и сочинений необходимо отказаться от привычных и знакомых тем (повторяющихся и избитых, по которым пишут сочинение каждый год) и предложить новые и необычные темы, например, «Поступок, за который может быть только стыдно», «Как мы можем способствовать процветанию страны?», «Как мы можем использовать новые техники и технологии?», «Насколько важно знание химии в жизни?» и тому подобное.

8. С учётом вопроса перехода ОУ на 10-балльную систему оценок следует внедрить систему оценивания письменных работ (эссе), разработанную НЦТППРТ.

9. В рамках программы ЦВЭ необходимо внедрить письменную работу (эссе) для проверки письменных знаний и навыков абитуриентов по таджикскому (государственному) языку.

10. Для обеспечения единых критериев оценки письменных работ (эссе) абитуриентов следует организовать курсы повышения квалификации для учителей, участвующих в проверке и оценивании.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ

- [1] Андерсен П. Разработка тестов и анкет для национальной оценки учебных достижений / П. Андерсен, Дж. Морган; пер. с англ. В.Н. Симкина; науч. ред. В.И. Звонников. – М.: Логос, 2011. – 196 с.
- [2] Аҳмадов М. Мавқеи иншо дар инкишофи нутқи хаттии хонандагон / М. Аҳмадов // Номаи Донишгоҳ, – Душанбе, 2018. – №1(54). – С. 226-232.
- [3] Балыхина Т.М. Словарь терминов и понятий тестологии. 2-е изд. стер. / Т.М. Балыхина // – М.: Рус. яз. Курсы, 2006. – 160 с.
- [4] Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 / бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2020, № 647 тасдиқ шудааст / [манбаи электронӣ]. URL: <https://kumitaizabon.tj/tg/content/barnomai-rushdi-zabonidavlati-baroi-solkhoi-2020-2030> (санаи муроҷиат: 07.02.2021)
- [5] Барномаи таълими забони тоҷикӣ (барои синфҳои V-XI). – Душанбе, 2006. – 40 с.
- [6] Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI. – Душанбе, 2007. – 72 с.
- [7] Брильёнова Н. Как написать эссе. [электронный ресурс]. URL: <https://natalibrilenova.ru/kak-napisat-esse/> (дата обращения: 13.01.2022 г.).
- [8] Дастур доир ба тарзи таълифи эссе / мураттибон Б. Камолиддинов, Д. Хоҷаев / – Душанбе: Маориф, 2018. – 30 с.
- [9] Зацепин К.А. Эссе как коммуникативная форма: проблемы чтения (на материале современной эссеистики): автореф. дисс. канд. фил. наук. – Самара, 2006, – 24 с.
- [10] Звонников, В.И. Современные средства оценивания результатов обучения: учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений / В.И. Звонников, Б. Челышкова // – М.: «Академия», 2009. – 224 с.
- [11] Звонников В.И. Оценка качества подготовки обучающихся в рамках требований ФГОС ВПО: создание фондов оценочных средств для аттестации студентов вузов при реализации компетентностно-ориентированных ООП ВПО нового поколения: Установочные организационно-методические материалы тематического семинарского цикла / В.И. Звонников, М.Б. Челышкова // – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 30 с.
- [12] Зиёев М. Н. Таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ (Лоиха). Дастури таълим барои курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ / М.Н. Зиёев, Ф.К. Олимова, У.С. Эрматова, А.Б. Алиев, Б.Ф. Зоилишоева // – Душанбе, 2009. – 53 с.

- [13] Ким В.С. Тестирование учебных достижений. Монография / В.С. Ким // Уссурийск: Издательство УГПИ, 2007. – 214 с.
- [14] Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Матбуот”, 2003. – 24 с.
- [15] Қозичонов М. Инкишофи нутқи даҳанақӣ ва хаттии хонандагон / М. Қозичонов // – Душанбе, 1969. – 85 с.
- [16] Қозичонов М. Корҳои хатӣ дар машғулиятҳои хониши адабӣ / М. Қозичонов // – Сталинобод, 1958. – 50 с.
- [17] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” [Матн]. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 41 с.
- [18] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Бо имзои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми октябри соли 2009, № 553 тасдиқ шудааст.
- [19] Лисицына О. С. Как написать эссе. / Электронный ресурс: <http://www.publiclibrary.ru/readers/otlichnik/learn-kak-napisat-esse.htm> (дата обращения: 08.03.2019).
- [20] Лутфуллоев М. Маҷмӯаи нақлҳои хатӣ / М. Лутфуллоев, С. Тағоев // – Душанбе: Маориф, 1980. – 67 с.
- [21] Мирот Т. Методикаи таълими адабиёти тоҷик / Т. Мирот, Қ. Хоҷаев, Ш. Исломов // – Душанбе: Маориф, 1991. – 254 с.
- [22] Мулло А. Методикаи таълими адабиёти тоҷик / А. Мулло // – Душанбе: “Ирфон”, 2014. – 359 с.
- [23] Носачёва Н.В. Педагогическое тестирование как средство повышения качества контроля и оценки эффективности учебного процесса / Н.В. Носачёва // [электронный ресурс]. URL: <http://econf.rae.ru/pdf/2013/12/2696.pdf> (дата обращения: 07.10.2020).
- [24] Олимова Ф. Методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик дар курсҳои тақмили ихтисос. Маводди ёрирасон ба барномаи таълимии курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик / Ф. Олимова // – Душанбе, 2010. – 77 с.
- [25] Роҳнамои довталаб. Дастури иттилоотӣ ба методӣ. – Душанбе: Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – 190 с.
- [26] Саидзода Қ. Раҳнамои омӯзгори адабиёт / Қ. Саидзода, Г. Сафарзода // – Душанбе, 2011. – 100 с.
- [27] Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI [Матн]. – Душанбе: “Душанбе-принт”, 2018, – 151 с.
- [28] Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми августи соли 2015, № 494 тасдиқ шудааст.
- [29] Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли

2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни 2012, № 334 тасдиқ шудааст.
- [30] Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри 2020, № 526 тасдиқ шудааст.
- [31] Тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санчиш ва ҳолғузории кори ҳаттӣ (эссе). // Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 17 с.
- [32] Тавсияҳои методӣ оид ба навишт, санчиш ва ҳолғузории кори ҳаттӣ (эссе). // Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 22 с.
- [33] Тютюнова С.А. Эссе – что такое, как писать, сочинение эссе, примеры. [электронный ресурс]: URL: <https://uchitel-filolog.ru/esse-cto-takoe-kak-pisat-sochinenie-esse-primery/> (дата обращения: 13.01.2022).
- [34] Ҳисобот оид ба натиҷаи имтиҳони кори ҳаттӣ (эссе). // Қарори Шӯрои илмӣ ва методии Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 2018, № 1/4 // Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 30 с.
- [35] Шодиев М. Эссе ва тарзи навиштани он / М. Шодиев, Ҷ. Азимов // Масъалаҳои маориф. – Душанбе, 2013. – №3 (28). – С. 18-23.

ПУБЛИКАЦИЙ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

І. Статьи, опубликованные в изданиях из Перечня ведущих рецензируемых изданий, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А] **Сафарова Ф.М.** Олимпиадаи фаннии хонандагон: кори ҳаттӣ (иншо) – абзори санчиши дониш ва малакаю маҳоратҳо / Ф.М. Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (мачаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2025. – №1/3 (137). – С. 441-446.
- [2-А] **Сафарова Ф.М.** Омилҳои ба дониши ҳаттии донишомӯзон таъсиррасон / Ф.М. Сафарова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2026. – №1 (53). – С. 42-48.
- [3-А] **Сафарова Ф.М.** Эссе чун муҳимтарин воситаи арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон / Ф.М. Сафарова // Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ – Душанбе, 2024. – №1 (274). – С. 165-169.
- [4-А] **Сафарова Ф.М.** Матритсаи тест – чадвали мундариҷа ва фаъолиятҳо / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ.А. Азимов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ

(мачаллаи илмӣ). Бахши илмҳои педагогӣ ва психологӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айний. – Душанбе, 2023. – № 2 (16). – С. 53-58.

II. Сборники и методические пособия:

- [5-А] **Сафарова Ф.М.** Маҷмуи имлоҳо аз забони тоҷикӣ (дастури таълими) / Дар ҳаммуаллифӣ бо К.И. Саидов // – Душанбе: МО ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011, – 55 с.
- [6-А] **Сафарова Ф.М.** Дастури методӣ оид ба навиштани кори ҳаттӣ (эссе) / Дар ҳаммуаллифӣ бо М. Шодиев ва дигарон // Дар Шурои методии Маркази ҷумҳуриявии таълимию методии назди Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.06.2013, №3 тасдиқ ва ба ҷоп тавсия шудааст // – Душанбе, 2013. – 18 с.
- [7-А] **Сафарова Ф.М.** Забони тоҷикӣ. Саволномаҳои тестӣ барои довталабони донишгоҳҳо / Дар ҳаммуаллифӣ бо К.С. Холов, А.О. Сабуров // – Душанбе, 2014. – 103 с.
- [8-А] **Сафарова Ф.М.** Тавсияҳои методӣ оид ба навиштани кори ҳаттӣ (эссе) / Дар ҳаммуаллифӣ бо аъзои гурӯҳи корӣ оид ба кори ҳаттӣ (эссе) дар низомии имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ // Дар Шурои илмӣ ва методии Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.2016, №5/5-1 тасдиқ шудааст // – Душанбе, 2016. – 11 с.
- [9-А] **Сафарова Ф.М.** Эссе: тавсияҳои методӣ доир ба навишт, санҷиш ва ҳолгузории он (дастур барои омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ) / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ.А. Азимов, Н. Мирзомуҳаммад, М.С. Шодиев, А.Ф. Нуралиев, Ҷ.Ш. Рустамов, А. Шодиниё, Л.А. Юсупова // – Душанбе, 2022. – 54 с.
- [10-А] **Сафарова Ф.М.** Эссе: тавсияҳои методӣ доир ба навишт, санҷиш ва ҳолгузории он (Дастур барои омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ) / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ.А. Азимов, Н. Мирзоматов, А.Ф. Фазлиддинзода, М.С. Шодиев, А.Ш. Шодиниё, Л.А. Юсупова // – Душанбе, 2025, – 35 с.

III. Материалы конференций, тезисы, доклады:

- [11-А] **Сафарова Ф.М.** Эссе – воситаи арзёбии дониш ва салоҳиятҳо [Матн] / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ. Азимов / Маводди 71-ум конференсияи байналмилалӣ илмию амалии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино «Инноватсия дар тиб – аз илм ба амалия». – Душанбе, 2023. – С. 592-593.
- [12-А] **Сафарова Ф.М.** Кори ҳаттӣ (эссе): таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ беҳбӯдӣ меҳодад [Матн] / Сборник

научных трудов по материалам XVIII Международная научно-практическая электронная конференция «Язык. Образование. Культура», посвященная 89-летию КТМУ и Году семьи в России (20-24 мая 2024 г.). – Курск, 2024. – С. 409-415.

- [13-A] Сафарова Ф. Усулҳои бозътимод ва муассири арзёбии сифати таҳсилот [Матн] / Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҷ. Азимов / Маводди Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни «Таҳсилоти муосир: мушкилоти сифати таҳсилот ва масъалаҳои муосири таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ». – Душанбе, 2024. – С. 44-54.
- [14-A] Сафарова Ф. Кори хаттӣ (эссе) – роҳи босамари инкишоф додани тафаккури эҷодӣ ва нутқи хаттии хонандагон [Матн] / Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода бахшида ба Рӯзи забони давлатӣ таҳти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмадҳои нав». – Душанбе, 2024. – С. 232-239.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Сафарова Фируза Мадабидовна дар мавзуи “**Методикаи арзёбии дониши хаттии довталабон дар асоси натиҷаҳои имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон – имтиҳони кори хаттӣ (эссе)**” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 5.3.5.3. – Назария ва методикаи таълими забони тоҷикӣ.

Вожаҳои калидӣ: *диктант, нақли хаттӣ, иншо, эссе, матритса, озмоиш, арзёбии дастовардҳои таълимӣ, саволу масъалаи тест, меъёри ҳолғузурӣ, абзори арзёбӣ, арзёбии таъхисӣ, арзёбии таъшаққулдиҳанда, арзёбии ҷамъбасти*

Мақсади таҳқиқот. Таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии таҳияи кори хаттӣ (эссе) ҳамчун воситаи объективонаи арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон ва арзёбии дараҷаи саводнокӣ ва нутқи хаттӣ, ҷаҳонбинӣ, маҳорати андешаронию ҳулосабарорӣ ва баёни дурусту мурағтаби фикри довталабон (хатмкунандагони МТМУ)-и дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдошта аз рӯи меъёри ягона ва илман асоснокгардида мебошад. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот дар асоси назарияи ба илм асосёфта ва дар таҷрибаи амалӣ санҷидашудаи кори хаттӣ (эссе) дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳқиқот ва баррасӣ оид ба навъҳои кори хаттӣ аз фанҳои забон ва адабиёти тоҷик, аз ҷумла диктант, нақли хаттӣ, иншо, реферат ва эссе дар МТМУ, ки ҳамчун абзори арзёбии дониши хаттии хонандагон истифода мешавад;

- асоснок кардани фарқ ва умумияти байни иншо ва эссе;

- баррасии раванди таҳияи меъёрҳои ҳол (баҳо)-ғузурӣ ба кори хаттӣ (эссе) аз ҷанни забони тоҷикӣ, ки дар ИМД истифода шуд;

- муайян намудани дараҷаи дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон аз фанҳои забон ва адабиёти тоҷик бо истифода аз абзори илман асоснок.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Дар таҳқиқот ҷанбаҳои педагогӣ ва психологӣ навиштани кори хаттӣ (эссе) дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва натиҷаҳои он, ки бо истифодаи методи дақиқи арзёбии дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон ба даст омад, таҳлил карда шуд. Дар асоси таҳлилу баррасиҳо бори аввал дар Тоҷикистон:

- методикаи илман асосноки истифодаи кори хаттӣ (эссе) аз забони тоҷикӣ дар ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардид;

- сифати дониши хаттӣ ва малакаю маҳорати довталабон аз забони тоҷикӣ бо усулҳои нав таҳлил гардида, минбаъд қобили истифода будани ин усулҳо муайян карда шуд;

- аз рӯи талаботи низоми ИМД ба МТТМОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва навиштани эссе дар муассисаҳои таълимӣ барои омӯзгорон ва хонандагони МТМУ дастурамали “Эссе: тавсияҳои методӣ доир ба навишт, санҷиш ва ҳолғузурӣ он” таҳия гардид;

- дараҷаи донишу малакаҳои хаттӣ, қобилияти эҷодкорона ва мустақилона баён намудани фикр ба забони тоҷикӣ ба воситаи абзори дақиқ ва боэътимоди илмӣ ва бо усулу меъёрҳои нав арзёбӣ карда шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқ дар рушди низоми арзёбиҳои дақиқу объективонаи дониш ва малакаю маҳорати донишомӯзон дар муассисаҳои таълимӣ, барои беҳтар гардидани таълими фанҳои забони тоҷикӣ (давлатӣ) ва адабиёти тоҷик дар МТМУ ва беҳтар гардидани сифати таҳсилот мусоидат менамоянд.

АННОТАЦИЯ

Диссертация Сафаровой Фирузы Мадабидовна на тему «Методика оценки письменных знаний абитуриентов на основе результатов централизованных вступительных экзаменов в образовательные учреждения среднего и высшего профессионального образования Республики Таджикистан – письменная работа (эссе)» на получение учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 5.3.5.3. – Теория и методика преподавания таджикского языка.

Ключевые слова: *диктант, изложение, сочинение, эссе, матрица, апробация, оценка учебных достижений, тестовое задание, критерий оценки, инструмент оценки, диагностическая оценка, формирующая оценка, итоговая оценка.*

Цель исследования: Исследование основы теоретической и практической разработки письменной работы (эссе) как объективного средства оценки учебных достижений учащихся и оценки уровня грамотности и письменной речи, мировоззрения, мыслительных и логических навыков, а также правильного и связного выражения мыслей абитуриентов (выпускники СОУ), участвующих в ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан, в соответствии с единым и научно обоснованным критерием. Научные результаты исследования основаны на научно обоснованной теории и проверены на практике при выполнении письменной работы (эссе) на ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан.

Задачи исследования:

- исследование и обсуждение видов письменных работ по дисциплинам таджикского языка и таджикской литературе, включая диктанты, эссе и сочинение, в СОУ, которые используются в качестве инструмента для оценки письменных знаний и навыков учащихся;

- обосновать разницу и сходство между эссе и сочинением;

- рассмотреть процедуру разработки критериев оценки письменной работы (эссе) по таджикскому языку, использованных на ЦВЭ;

- определение уровня письменных знаний и навыков абитуриентов по таджикскому языку и литературе с использованием научно обоснованных инструментов.

Научная новизна исследования. В исследовании проанализированы педагогические и психологические аспекты написания эссе в рамках ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан и полученные результаты, основанные на точной методике оценки письменных знаний и навыков абитуриентов. На основе проведённого анализа впервые в Таджикистане:

- разработана научно обоснованная методика использования письменных работ (эссе) на таджикском языке на ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан;

- проанализировано посредством новых методов качество письменных знаний и навыков абитуриентов по таджикскому языку и определена их дальнейшая пригодность для использования;

- на основе требований системы ЦВЭ в ОУ СиВПО Республики Таджикистан и требований к написанию эссе в образовательных учреждениях было разработано руководство «Эссе: методические рекомендации по написанию, проверке и оцениванию» для преподавателей и учащихся СОУ;

- уровень письменных знаний и навыков, способность творчески и самостоятельно выражать мысли на таджикском языке оценивались посредством точных и надёжных научных инструментов, а также новых методов и критериев оценки.

Результаты исследования будут способствовать развитию системы точной и объективной оценки письменных знаний и навыков учащихся в образовательных учреждениях, улучшению преподавания таджикского (государственного) языка и таджикской литературы в СОУ, а также повышению качества образования.

ANNOTATION

dissertation by Safarova Firuza Madabidovna on the topic «**Methodology for assessing the knowledge (written speech) of applicants to educational institutions of secondary and higher vocational education of the Republic of Tajikistan based on the results of centralized entrance examinations - written work (essay)**» for the academic degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 5.3.5.3. – Theory and methods of teaching the Tajik language.

Key words: *dictation, presentation, composition, essay, matrix, approbation, assessment of academic achievement, test assignment, assessment criterion, assessment tool, diagnostic assessment, formative assessment, final assessment.*

The purpose of the study: To examine the theoretical and practical basis for developing written work (essays) as an objective means of assessing students' academic achievements and evaluating their literacy and written language skills, worldview, thinking and logical skills, as well as the correct and coherent expression of thoughts of applicants (graduates of secondary general education institutions) participating in centralized entrance examinations to secondary and higher vocational educational institutions in the Republic of Tajikistan, in accordance with a unified and scientifically substantiated criterion. The scientific results of the study are based on a scientifically substantiated theory and tested in practice during the written work (essays) performed during centralized entrance examinations to secondary and higher vocational educational institutions in the Republic of Tajikistan..

Research objectives:

Research and discussion of types of written work in the Tajik language and literature disciplines, including dictations, essays, and compositions, used as tools for assessing students' written knowledge and skills at the secondary level;

- Substantiate the differences and similarities between essays and compositions;

- Review the procedure for developing criteria for assessing written work (essays) in the Tajik language used at the Center for VET;

- Determine applicants' level of written knowledge and skills in the Tajik language and literature using scientifically validated tools.

Scientific Novelty of the Study. The study analyzes the pedagogical and psychological aspects of essay writing for centralized entrance examinations to secondary and higher vocational educational institutions in the Republic of Tajikistan and the results obtained, based on a precise methodology for assessing applicants' written knowledge and skills. Based on this analysis, for the first time in Tajikistan:

- a scientifically substantiated methodology for using written works (essays) in the Tajik language in centralized entrance examinations to secondary and higher vocational educational institutions in the Republic of Tajikistan was developed;

- the quality of applicants' written knowledge and skills in the Tajik language was analyzed using new methods and their future suitability for use was determined;

- based on the requirements of the centralized entrance examination system for secondary and higher vocational educational institutions in the Republic of Tajikistan and the essay writing requirements in educational institutions, a guide, "Essays: Methodological Recommendations for Writing, Checking, and Evaluating," was developed for teachers and students in secondary educational institutions;

- The level of written knowledge and skills, as well as the ability to express thoughts creatively and independently in the Tajik language, were assessed using precise and reliable scientific instruments, as well as new assessment methods and criteria.

The results of the study will contribute to the development of a system for accurately and objectively assessing students' written knowledge and skills in educational institutions, improving the teaching of the Tajik (state) language and Tajik literature in secondary schools, and enhancing the quality of education.